

2021

TEXNOLOGIK XARITA

Ma'ruza va seminar mashg'ulotlarini tashkil etishning texnologik xaritasi

Texnologik xarita o'zbek filologiyasi yo'nalishi «O'quv reja»siga muvofiq 1-kursda o'tiladigan "Tilshunoslik va tabiiy fanlar" kursi bo'yicha tuzilgan. Unda har bir mavzu bochiqlar bo'yicha taqsimlangan hamda bu bosqichlar mohiyati yoritilib berilgan.

Abdurahmanov SH.A.
Microsoft
28.08.2021

Ma'ruza mashg'ulotlari texnologik xaritasi

1-MAVZU.	<i>Fanlar tasnifi haqida tushuncha</i>	
Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchining	Talabanning
1-bosqich. Kirish (5 min.)	<p>1.1. Mavzu, uning maqsadi, o`quv mashg'ulotidan kutilayotgan natijalar ma'lum qilinadi.</p> <p>1.2. Reja va muammoli holatlarni ifodalovchi savollarni ekranga chiqaradi.</p>	1.1. Eshitadi, yozib oladilar va e'tibor beradilar.
2-bosqich. Bilimlarni faollashtirish (10 min.)	<p>2.1. Asosiy tushunchalarni va ma'ruza oxirida yechiladigan masalalarni namoyish qiladi.</p> <p>2.2. O`quv faoliyatini baholash mezonlari ma'lum qilinadi.</p>	2.1 Aniqlik kiritadilar. Savollar beradi.
3-bosqich. Asosiy (55 min.)	<p>3.1. Quyidagi savollarni o`rtaga tashlaydi:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>-qushab turgan olam haqida nimalarni bilasiz?</li> <li>-tilning sistemaviy xususiyati haqida so`zlab bering; -olam, insoniyat olami deganda nimalarni tushunasiz? -insonlar va ularning o`zaro munosabati, ya`ni insonlar munosabati, jamiyat, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy munosabatlar, sizningcha, qanday shakllanadi? -fan nima? -ijtimoiy-gumanitar fanlar qanday fanlar? -ijtimoiy hodisa qanday hodisa? -jamiyatning aloqa-aralashuv ehtiyoji deganda qanday ehtiyoj nazarda tutiladi? 	<p>3.1.Eshitadi. O`ylaydi, javob beradi va to`g`ri javobni eshitadi.</p> <p>3.2. Sxema va jadvallar mazmunini muhokama qiladi. Savollar berib, asosiy joylarini yozib oladi.</p>
4-bosqich. Yakuniy (10 min.)	<p>4.1. Mavzuga yakun yasaydi. O`quv jarayonida faol ishtirok etgan talabalarni rag`batlantiradi.</p> <p>4.2. Mustaqil ishlash va nazariy bilimlarni mustahkamlash uchun savollarni beradi:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Qadimda fanlar qanday tasnif qilingan? - Sharqda fanlar tasnifi? 	<p>3.1. Eshitadilar, aniqlashtiradilar.</p> <p>3.2. Topshiriqni yozib oladi.</p>

2-MAVZU.	<i>Tilshunoslikning ijtimoiy-gumanitar fanlar sistemasidagi o`rni va bu sistema tarkibidagi boshqa fanlar bilan munosabati</i>
----------	---

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchining	Talabanning
1-bosqich. Kirish (5 min.)	1.1. Mavzu, uning maqsadi, o`quv mashg`ulotidan kutilayotgan natijalar ma`lum qilinadi. 1.2. Reja va muammoli holatlarni ifodalovchi savollarni ekranga chiqaradi.	1.1. Eshitadi, yozib oladilar va e`tibor beradilar.
2-bosqich. Bilimlarni faollashtirish (10 min.)	2.1. Asosiy tushunchalarni va ma`ruza oxirida yechiladigan masalalarni namoyish qiladi. 2.2. O`quv faoliyatini baholash mezonlari ma`lum qilinadi.	2.1 Aniqlik kiritadilar. Savollar beradi.
3-bosqich. Asosiy (55 min.)	3.1. Quyidagi savollarni o`rtaga tashlaydi: -qushab turgan olam haqida nimalarni bilasiz? -tilning sistemaviy xususiyati haqida so`zlab bering; -olam, insoniyat olami deganda nimalarni tushunasiz? -insonlar va ularning o`zaro munosabati, ya`ni insonlar munosabati, jamiyat, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy munosabatlar, sizningcha, qanday shakllanadi? -insonning badiiy-estetik olami nima? -ijtimoiy-gumanitar fanlar qanday fanlar? -ijtimoiy hodisa qanday hodisa? -jamiyatning aloqa-aralashuv ehtiyoji deganda qanday ehtiyoj nazarda tutiladi?	3.1.Eshitadi. O`ylaydi, javob beradi va to`g`ri javobni eshitadi. 3.2. Sxema va jadvallar mazmunini muhokama qiladi. Savollar berib, asosiy joylarini yozib oladi.
4-bosqich. Yakuniy (10 min.)	4.1. Mavzuga yakun yasaydi. O`quv jarayonida faol ishtirok etgan talabalarni rag`batlantiradi. 4.2. Mustaqil ishlash va nazariy bilimlarni mustahkamlash uchun savollarni beradi: -mashhur nemis faulasufi A.Hegelning «Ruh fenomenologiyasi» asarida qanday g`oyani ilgari suradi? Bu qanday g`oya edi? - I.Kant qarashlari haqida nimalarni bilasiz? - V.Humboldtning til haqidagi fikrlari qanday?	3.1. Eshitadilar, aniqlashtiradilar. 3.2. Topshiriqni yozib oladi.

3-MAVZU.	<i>Tilshunoslikning tabiiy fanlar bilan munosabati</i> <i>Tilshunoslikning fizika bilan munosabati</i>
----------	---

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchining	Talabanning
1-bosqich. Kirish (10 min.)	1.1. Ma'ruza mavzusi va rejasi e'lon qilinadi. Avvalgi mavzuga savol-javob orqali bog`lanadi.	1.1. Eshitadi, yozib oladi va javob beradilar.
2-bosqich. Asosiy (60 min.)	2.1. Mavzuni yoritish uchun muammoli savollarni taklif etadi: 1.) Fizikada maydon nazariyasining asoschisi kim? Bu qanday nazariya edi? 2.) Maydon nazariyasining tilshunoslikka tatbiqi qanday? Qaysi tilshunos olimlar maydon nazariyasi asosida tadqiqot ishlarini olib borgan? 3. Olam - ong - til dialektik munosabati qanday munosabat? 2.2. Vizual materiallar yordamida mavzuni tushuntiradi.(materiallar quyida ilova qilinadi)	2.1.Eshitadi. O'ylaydi, javob beradi. 2.2. Muammoga e'tiborni qaratadi va yozib oladilar. Sxema va jadvallar mazmunini muhokama qiladi. Savollar berib, asosiy joylarini yozib oladi.
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Mavzuga yakun yasaydi. O`quv jarayonida faol ishtirok etgan talabalarni rag`batlantiradi. 3.2. Mustaqil ishlash va nazariy bilimlarni mustahkamlash uchun qo'shimcha adabiyotlar beradi.	3.1. Eshitadi, 3.2. Topshiriqni yozib oladi.

Vizual materiallar

1-ilova

Ma'ruza yuzasidan muammoli savollar

<ol style="list-style-type: none"> 1. "Maydon" tushunchasi qanday harakterga ega? Nima uchun? 2. Magnit maydoni qanday maydon? 3. Magnit maydonining ahamiyati bormi? Bo`lsa, misollr bilan asoslang. 4. Tilshunoslikda maydon tushunchasining nazariy talqini qanday?
--

4-MAVZU.	<i>Tilshunoslik va biologiya</i>
-----------------	---

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchining	Talabanning
1-bosqich. Kirish (5 min.)	1.1. Darsning avvalida talabalarga ma`ruzalar matni va o`quv topshiriqlarni tarqatadi (1-ilova). 1.1. Mashg`ulot mavzusini eslatadi, kutilayotgan natija va darsni olib borish tartibini ma`lum qiladi.	1.1. Eshitadilar, ma`ro`za matnini oladilar.
2-bosqich. Bilimlarni faollashtirish (10 min.)	2.1. Juftliklarga ajralishlariga topshiriq beradi. Tilshunoslikning biologiya bilan munosabati mavzusi bo`yicha juftliklarda muhokama o`kazish va savollarga javob berishni taklif qiladi. Blits-surovl o`tkazadi.	2.1. Topshiriqlarni bajaradi, muammolarni juftlikda muhokama qiladi, savollarga javob beradi.
3-bosqich. Asosiy (55 min.)	3.1. Ma`ruza matnidan kelib chiqib, quyidagi savollarga o`ylab javob berishni taklif etadi. - fiziologiya va genetika deganda nimani tushunasiz? Ikki kishi bo`lib savolni muhokama qilishni tavsiya etadi. 3.2. Nutq organi yordamida nutq tovushlarini talaffuz qilish jarayonida tovushlarning akustik, artikulyatsion va vazifaviy (funktional)belgilarini misollar yordamida tushuntirib berishlarini aytadi. 3.3. Ma`ruza matnidagi tayanch tushunchalarga e`tibor qaratishlarini ta`kidlaydi.	3.1.Ma`ruza matniga e`tiborini qaratadi. O`ylaydi, javob beradi. 3.2. Misollar keltiradilar. 3.3.«Insert»jadvalini to`ldiradilar.
4-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Mavzuga yakun yasaydi. O`quv jarayonida faol ishtirok etgan talabalarni rag`batlantiradi. 3.2. Mustaqil ishlash va nazariy bilimlarni mustahkamlash uchun qo`shimcha adabiyotlar beradi.	3.1. Eshitadi, 3.2. Topshiriqni yozib oladi.

Vizual materiallar

1-ilova

Blits-surovl uchun savollar

<ol style="list-style-type: none"> 1. Antropogenetika nima? Ushbu atamani ilmiy adabiyotga qaysi tilshunos olib kirgan? 2. Homo sapiens nima deganiq Uning inglizcha ta`rifini keltiring.</li> <li>3. Genealogik (shajara) metodi haqida gapiring. Bu metodning mohiyati nimadan iborat?</li> <li>4. Odamning genotipi nimani tushunasiz?</li> <li>5. Odam genotipiga bog`liq ravishda bolalarning til o`rganishga, ayniqsa bir qancha chet tillarini, o`lik, qadimgi tillarni o`rganishga iste`dodini aniqlash va uni yanada takomillashtirish mumkinmi? 6. Biologiyaning hamma qonunlarini tilshunoslikka ham tatbiq qilish mumrinmi? 7. Neyrolingvistika haqida ma`lumot bering.</li> <li>8. Psixolingvistika qanday fan? U nimalarni o`rganadi?

2-ilova

“Insert usuli”

Insert - samarali o`qish va fikrlash uchun belgilashning interfaol tizimi hisoblanib, mustaqil o`qib-o`rganishda yordam beradi. Bunda ma`ruza mavzulari, kitob va boshqa materiallar oldindan talabaga vazifa qilib beriladi. Uni o`qib chiqib, «V; +; -; ?» belgilari orqali o`z fikrini ifodalaydi.

Matni belgilash tizimi

(v) - men bilgan narsani tasdiqlaydi.

(+) – yangi ma`lumot.

(-) – men bilgan narsaga zid.

(?) – meni o`ylantirdi. Bu borada menga qo`shimcha ma`lumot zarur.

Insert jadvali

Tushunchalar	V	+	-	?
Antropogenetika				
evolyutsiya jarayoni				
genealogik metod				
irsiy omillar				
dunyoning evolyutsiya nazariyasi				
ijtimoiy-gumanitar fanlar sistemasi				

5-MAVZU.	<i>Tilshunoslikning kimyo bilan munosabati</i>	
Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchining	Talabanning
1-bosqich. Kirish (10 min.)	<p>1.1. Mavzu, uning maqsadi va o`quv mashg`ulotidan ko`zlangan natijalarni e`lon qiladi. Mashg`ulot ma`ruza konferensiya-munozara tarzida o`tishini e`lon qiladi:</p> <p>1) mazkur mashg`ulotda hal etiladigan ma`ruza mavzularini taklif etadi (1-ilova).</p> <p>2) ularning o`quv fanini o`zlashtirishdagi ahamiyatini, shuningdek, bo`lajak mutaxassislikni egallashdagi muhimligini tushuntiradi.</p> <p>3) ma`ruzaga tayyorgarlik ko`rish uchun adabiyotlar, jurnallarga yo`naltiradi.</p> <p>4) barcha talabalarga ma`ruza matni bo`yicha ma`ruzachilarga savol tayyorlashlari aytiladi (2-ilova).</p> <p>5) baholash mezonlari bilan tanishtiradi (3-ilova).</p> <p>6) tayyorlangan referatlar bilan tanishtiradi. Zarur holatlarda savollar tuzadi.</p>	<p>1.1. Ma`ruzaga tayyorgarlik ko`radilar.</p> <p>Ma`ruzachilar prezentatsiya tayyorlashlari va referat bo`yicha reja tuzishlari mumkin.</p> <p>Baholash mezonlari bilan tanishadi.</p> <p>Ma`ruza qilishga tayyorgarlik ko`radi.</p>
2-bosqich. Asosiy (60min.)	<p>2.1. Ma`ruza va axborotlar yuzasidan chiqishlarni tashkil etadi:</p> <p>-mavzu mazmunining yoritilishida mantiqiylikka e`tibor beradi;</p> <p>-bayon qilinayotgan materialni muhokama qilish zarurati tug`ilganda, ma`ruzachini to`xtatib, jamoa munozarasiga imkon yaratadi.</p> <p>2.2. Ma`ruzaning jamoa tarzidagi muhokamasini tashkil etadi. Boshlovchi bilan birga:</p> <p>-savollar beradi;</p> <p>-asosiy ko`rsatmalarni aniqlashtiradi;</p> <p>-dokladga yangiliklar, statistik materialga e`tibor qaratishni suraydi.</p>	<p>2.1. Ishtirokchilar ma`ruzalarini o`qib eshittiradilar yoki og`zaki bayon qiladilar.</p> <p>2.2. Ishtirokchilar jamoa tarzda mashg`ulotni muhokama qiladilar.</p> <p>2.3. Ekspertlar har bir mavzu bo`yicha munozara natijalarini baholaydi.</p> <p>2.4. Eng yaxshi doklad rag`bat sifatida universitet konferensiyasiga tavsiya etiladi.</p>
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	<p>3.1. Barcha ishtirokchilarning faoliyatini umumlashtirib, mashg`ulotni yakunlaydi.</p> <p>3.2. Ma`ruza – konferensiyadagi ma`ruzachi, taqrizchi va opponetlarning faolligini baholaydi.</p> <p>3.3. Olingan bilim va ilmiy izlanish ko`nikmalarining kelajakdagi faoliyatda ahamiyatini ta`kidlaydi.</p> <p>3.4. Konferensiyada ishtirok etmagan talabalarga « tilshunoslikda sinxroniya va diaxroniya nazariyasining vujudga kelishi» mavzusida esse yozishni topshiradi.</p>	<p>3.1. Ekspertlar:</p> <p>1) ma`ruzachi, taqrizchi, opponetlarning tayyorgarligini belgilaydi;</p> <p>2) baholash natijalarini e`lon qiladi.</p> <p>3.2. Eshitadilar, aniqlik kiritadilar, yozadilar. Topshiriqni oladilar.</p>

1-ilova.

Ma`ruza mashg`uloti dokladlari mavzulari.

1. D.I.Mendeleyevning elementlar davriy sistemasining tilshunoslikka ta'siri.
2. Tilshunoslikda sistemaviy tadqiqot usullari.

2-ilova

Xulosani shakllantirish uchun savollar

Farobiy substansiyaning qismlarga ajralishi va uning turli bo`laklardan iborat ekanligi haqidagi fikri qanday?

Kimyo fanida atom-molekulyar ta'limot asoschisi kim?
 Molekula va atomlar uzluksiz harakatdami? Tushuntiring.
 Tilshunoslikda birliklar tushunchasi haqida ma'lumot bering.
 Umumiylik va xususiylik dialektikasiga ko'ra birliklar qanday birliklariga bo'lindi?
 Tilning ko'p sathlilik deganda nimani tushunasiz?
 Tilshunoslikda sistema va struktura deyilganda nima tushuniladi?
 Valentlik nazariyasi qanday nazariya?
 D.I.Mendeleyev elementlar davriy sistemasining tilshunoslikka ta'siri haqida nimalarni bilasiz?

3-ilova

Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari

<i>Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari (ballarda)</i>				
<i>Ma'ruzaning mazmuni (2,5)</i>				
- mavzuga mos kelishi (1,5)				
- mantiqiylik, aniqlik (0,5)				
- xulosalarning qisqaligi (0,5)				
<i>Informatsion texnologiyalardan foydalanganligi (ko'rgazmalilik) – (0,9)</i>				
Reglament (0,6)				
Jami (4,0)				
	Taqrizchilar (FISH)			
<i>Ma'ruzaning tavsifi (3,0)</i>				
-ma'ruzaning kuchli tomonlarini aniqlash(1,2)				
-ma'ruzaning zaif tomonlarini aniqlash (1,2)				
<i>Reglament (0,6)</i>				
Jami (3,0)				
	Opponentlar, ishtirokchilar (FISH)			
<i>Savollar:</i>				
- har biri uchun (0,3)				
<i>Qo'shimcha</i>				
- har biri uchun (0,3)				
- mohiyati bo'yicha (0,3)				
Jami (3,0)				

6-MAVZU.	<i>Tilshunoslikning matematika bilan munosabati</i>
-----------------	--

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchining	Talabanning
Tayyorgarlik bosqichi (5 min.)	Avvalgi darsning so`ngida ma`ruza matni talabalarga beriladi. «Insert» texnikasini qo`llagan holda o`qib chiqish tayinlanadi. Guruhlarda o`qitish uchun har bir guruh vazifasi ishlab chiqiladi.	Vazifani oladilar va bajaradilar.
1-bosqich. Kirish (10 min.)	1.1. Mavzu maqsad va rejadagi o`quv natijalarini va uni o`tkazish rejasini ma`lum qiladi. Mashg`ulotning o`zaro aloqa usulida o`qitishni e`lon qiladi. 1.2. Talabalarga berilgan vazifani eslatadi. Mazkur mavzudan qanday yangi ma`lumot olganliklarini suraydi. 1.3. Qanday savollar tug`ilganligini bilish uchun, ularni doskaga yozib chiqadi.	1.1. Eshitadilar, yozib oladilar. 1.2. Savollarni o`rtaga tashlaydilar.
2-bosqich. Asosiy (55min.)	2.1. Talabalarni kichik guruhlariga ajratadi. Har bir guruh mavzuning ma`lum bir savoli bo`yicha "ekspert" bo`lishini va boshqalarni o`qitishni ma`lum qiladi. Ekspert varaqalari, oq qog`oz (A32) markerlarni tarqatadi. Savollarning mazmunini tushuntiradi. Qaysi materialdan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Ish reglamenti, baholash mezonini bilan tanishtiradi va mashg`ulot boshlanganini e`lon qiladi (1,2-ilova). 2.2. Mavzu savollarining jamoa bo`lib muhokamasi va taqdimotini e`lon qiladi. 1) o`zi konsultant-arbitr vazifasini o`taydi; 2) qo`shimcha savollar beradi. 3) har bir savol muhokamasining so`ngida o`zaro baholashni tashkil etib, yakuniy xulosa qiladi va talabalar e`tiborini masalaning muhim tomonlariga qaratadi. 2.3. Talabalar bilimini tekshirish maqsadida mavzu savollariga javob berishni taklif qiladi. Tezkor savol-javob yoki test o`tkazadi.	2.1. Guruhlar vazifalarini oladilar va muhokama qiladilar. Kichik guruhlarda ishlashni boshlaydilar. 2.2. Guruhda javoblarni tayyorlaydi. Ko`rgazmali material tayyorlaydi. 2.3. Guruh yetakchilari yoki a`zolari o`zlarining savollari bo`yicha axborot beradilar. Ko`rgazmali materialdan foydalanadilar va qo`shimcha savollarga javob beradilar. 2.4. Boshqa guruh javoblarini baholaydi, savollar beradi.
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Mavzuga yakun yasaydi, umumiy xulosalarni shakllantiradi, faol ishtirok etgan talabalarni rag`batlantiradi. Olingan bilimlarni ahamiyatini ochib beradi. 3.2. Faollik ko`rsatmagan talabalarga qo`shimcha vazifa beradi.	3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi. Topshiriqlarni yozib oladilar.

1-ilova.

<i>Ma`ruza rejası</i>
<p>Matematik statistika yo`nalishi yaqida.  Tilshunoslikda matematik statistikaning ahamiyati.  Chastotali lug`atlar tuzish haqida. Grammatikani formallashtirish haqida. Matematik (riyoziy) modellashtirish va uning tilga tatbiqi. So`z turkumlarini formallashtirish.  So`z birikmasini formallashtirish. 8.Gapni formallashtirish.</p>

2-ilova

Blits-surovl uchun savollar

- Statistik tahlil nima uchun zarur?
- O`zingiz mustaqil statistik tadqiqotni amalga oshira olasizmi?
- Grammatikani formallashtirish nima uchun kerak?
- Formallashtirishda qanday simvollardan foydalaniladi?
- Gapni formallashtirish bo`yicha turli usullarni toping?

Matematik lingvistika fanining amaliy ahamiyati nimadan iborat?
Tilshunoslik va matematika orasida qanday bog`liqlik bor?
Matematik lingvistikaning mantiq bilan aloqadorligini qanday izohlaysiz?
Tilda aniqlikka erishish uchun nimalar qilish lozim deb o`ylaysiz?
Mantiqiy mulohaza deganda nimani tushunasiz?
Konyunktiv, dizyunktiv, implikativ hukmlarga o`zbek tilidan misollar keltiring?
Matematik mantiq fanini kimlar (qaysi olimlar) rivojlantirgan?

7-MAVZU.	<i>Tilshunoslik va kibernetika. Tilshunoslik va geografiya</i>
-----------------	---

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchining	Talabaning
Tayyorgarlik bosqichi (5 min.)	Avvalgi darsning so`ngida ma`ruza matni talabalarga beriladi. «Insert» texnikasini qo`llagan holda o`qib chiqish tayinlanadi. Guruhlarda o`qitish uchun har bir guruh vazifasi ishlab chiqiladi.	Vazifani oladilar va bajaradilar.
1-bosqich. Kirish (10 min.)	1.1. Mavzu maqsad va rejadagi o`quv natijalarini va uni o`tkazish rejasini ma`lum qiladi. Mashg`ulotning o`zaro aloqa usulida o`qitishni e`lon qiladi. 1.2. Talabalarga berilgan vazifani eslatadi. Mazkur mavzudan qanday yangi ma`lumot olganliklarini suraydi. 1.3. Qanday savollar tug`ilganligini bilish uchun, ularni doskaga yozib chiqadi.	1.1. Eshitadilar, yozib oladilar. 1.2. Savollarni o`rtaga tashlaydilar.
2-bosqich. Asosiy (55min.)	2.1. Talabalarni kichik guruhlariga ajratadi. Har bir guruh mavzuning ma`lum bir savoli bo`yicha “ekspert” bo`lishini va boshqalarni o`qitishni ma`lum qiladi. Ekspert varaqalari, oq qog`oz (A32) markerlarni tarqatadi. Savollarning mazmunini tushuntiradi. Qaysi materialdan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Ish reglamenti, baholash mezonini bilan tanishtiradi va mashg`ulot boshlanganini e`lon qiladi (1,2-ilova). 2.2. Mavzu savollarining jamoa bo`lib muhokamasi va taqdimotini e`lon qiladi. 1) o`zi konsultant-arbitr vazifasini o`taydi; 2) qo`shimcha savollar beradi. 3) har bir savol muhokamasining so`ngida o`zaro baholashni tashkil etib, yakuniy xulosa qiladi va talabalar e`tiborini masalaning muhim tomonlariga qaratadi. 2.3. Talabalar bilimini tekshirish maqsadida mavzu savollariga javob berishni taklif qiladi. Tezkor savol-javob yoki test o`tkazadi.	2.1. Guruhlar vazifalarini oladilar va muhokama qiladilar. Kichik guruhlarda ishlashni boshlaydilar. 2.2. Guruhda javoblarni tayyorlaydi. Ko`rgazmali material tayyorlaydi. 2.3. Guruh yetakchilari yoki a`zolari o`zlarining savollari bo`yicha axborot beradilar. Ko`rgazmali materialdan foydalanadilar va qo`shimcha savollarga javob beradilar. 2.4. Boshqa guruh javoblarini baholaydi, savollar beradi.
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Mavzuga yakun yasaydi, umumiy xulosalarni shakllantiradi, faol ishtirok etgan talabalarni rag`batlantiradi. Olingan bilimlarni ahamiyatini ochib beradi. 3.2. Faollik ko`rsatmagan talabalarga qo`shimcha vazifa beradi.	3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi. Topshiriqlarni yozib oladilar.
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Mavzuga yakun yasaydi, umumiy xulosalarni shakllantiradi, faol ishtirok etgan talabalarni rag`batlantiradi. Olingan bilimlarni ahamiyatini ochib beradi. 3.2. Faollik ko`rsatmagan talabalarga qo`shimcha vazifa beradi.	3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi. Topshiriqlarni yozib oladilar.

1-ilova.

Reglament.

1. Muammoni yechish va prezentatsiya varag`ini yozish uchun guruhda ishlashga - 20 min.
2. Muammo yechimini prezentatsiya qilish – 8 min. gacha.
3. Jamoa bo`lib muhokama qilish, xulosalarni shakllantirish - 10 min. gacha.
4. O`zaro baholash – 1 min.

2-ilova

Baholash ko`rsatkichlari va me`zonlari

Har bir guruh boshqa guruhlar taqdimotini baholaydi, mezonlar bo`yicha ballarni jamlaydi.

<i>Baholash ko`rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>Maksimal ball</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
--	----------------------	----------	----------	----------	----------

		<i>guruh</i>	<i>guruh</i>	<i>guruh</i>	<i>guruh</i>
<i>Echimlar:</i>	<i>1,2</i>				
<i>- muammoni va quyi muammoni to`g`ri shakllantirish;</i>	<i>0,4</i>				
<i>- yechimning muammo va quyi muammo shakliga mos kelishi;</i>	<i>0,4</i>				
<i>- mantiqiylik, aniqlik, xulosalarning qisqaligi</i>	<i>0,4</i>				
<i>Taqdimot:</i>	<i>1,4</i>				
<i>- javoblarning aniqligi va tushunarligi;</i>	<i>1,0</i>				
<i>- har bir guruh ishtirokchisining faolligi (savollar, qo`shimchalar).</i>	<i>0,4</i>				
<i>Reglament</i>	<i>0,4</i>				
<i>Umumiy ballar yigindisi</i>	<i>3,0</i>				

3-ilova

1-ekspert varagi.

1. Konyunktiv, dizyunktiv, implikativ hukmlarga o`zbek tilidan misollar keltiring. (*Klaster, insert texnikasidan foydalangan holda*)

2-ekspert varagi

2. Formallashtirishda qanday simvollardan foydalaniladi. Ot so`z turkumini formallashtirishing (*Klaster, insert texnikasidan foydalangan holda*)

3-ekspert varagi

3. Grammatikaning aksioma va teoremlariga o`zingiz misollar keltiring. (*Klaster, insert texnikasidan foydalangan holda*)

4-ilova

Guruhlarda beriladigan qo`shimcha savollar.

1. Kibernetikaning tadqiqot obyekti va predmeti haqida nimalarni bilasiz?
  2. Kibernetika va mumtoz tilshunoslik haqida ma`lumot bering.
  3. Kibernetikaning lingvistika bilan qanday aloqada?
  4. Elektron hisoblash mashinalari qanday mashina?
  5. Axborot nima? Signallar-chi?
  6. Hozirgi kunda matnni avtomatik ishlash va mashina yordamida tarjima qilishning ahamiyati bormi?
  7. Avtomatik tarjima qanday amalga oshiriladi?
  8. Matn tahriri qanday tahrir?
  9. Til o`qitishni avtomatlashtirish mumrinmi?
  10. Elektron lugatlarning mavjud oddiy lug`atlardan farqi bormi?
  11. Tezaurus lug`atlar qanday lug`atlar?
  12. Kompyuter leksikografiyasi deganda nimani tushunasiz?
  13. Til o`rgatuvchi qanday o`quv dasturlari ni bilasiz va ulardan qanday foydalanasiz?
  14. Avtomatik tahrirning qanday pragmatik jihatlarini bilasiz?
- Avtomatik tahrirga ishonsa bo`ladimi? Uning ishonchliligi nimalarga bog`liq?
Avtomatik tahrirning salbiy jihatlarini ham mavjudmi?

Vizual materiallar

5-ilova

Ma`ruza magulotining rejasi

Kibernetika haqidagi dastlabki g`oya.
Kibernetika fanining shakllanishi va rivojlanishi.
Kibernetika sintetik fan.
Hozirgi texnik taraqqiyot bosqichida insonning aqliy va jismoniy mehnat faoliyati.
Elektron hisoblash mashinalaridir (EHM).
Kompyuter lingvistikasi.
Matn tahriri.
Avtomatik tarjima.
Tarjimon dasturlar
Til o`qitishni avtomatlashtirish.
Tezaurus lug`atlar.
Til o`rgatuvchi o`quv dasturlari.
Ma`lumotlar bazasini yaratish.
Kibernetika yo`nalishlarining zamonaviy holati va istiqbollari.

8-MAVZU.	<i>Tilshunoslik va semiotika</i>
-----------------	---

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchining	Talabaning
Tayyorgarlik bosqichi (5 min.)	Avvalgi darsning so`ngida ma`ruza matni talabalarga beriladi. «Insert» texnikasini qo`llagan holda o`qib chiqish tayinlanadi. Guruhlarda o`qitish uchun har bir guruh vazifasi ishlab chiqiladi.	Vazifani oladilar va bajaradilar.
1-bosqich. Kirish (10 min.)	1.1. Mavzu maqsad va rejadagi o`quv natijalarini va uni o`tkazish rejasini ma`lum qiladi. Mashg`ulotning o`zaro aloqa usulida o`qitishni e`lon qiladi. 1.2. Talabalarga berilgan vazifani eslatadi. Mazkur mavzudan qanday yangi ma`lumot olganliklarini suraydi. 1.3. Qanday savollar tug`ilganligini bilish uchun, ularni doskaga yozib chiqadi.	1.1. Eshitadilar, yozib oladilar. 1.2. Savollarni o`rtaga tashlaydilar.
2-bosqich. Asosiy (55min.)	2.1. Talabalarni kichik guruhlariga jratadi. Har bir guruh mavzuning ma`lum bir savoli bo`yicha “ekspert” bo`lishini va boshqalarni o`qitishni ma`lum qiladi. Ekspert varaqalari, oq qog`oz (A32) markerlarni tarqatadi. Savollarning mazmunini tushuntiradi. Qaysi materialdan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Ish reglamenti, baholash mezonini bilan tanishtiradi va mashg`ulot boshlanganini e`lon qiladi (1,2-ilova). 2.2. Mavzu savollarining jamoa bo`lib muhokamasi va taqdimotini e`lon qiladi. 1) o`zi konsultant-arbitr vazifasini o`taydi; 2) qo`shimcha savollar beradi. 3) har bir savol muhokamasining so`ngida o`zaro baholashni tashkil etib, yakuniy xulosa qiladi va talabalar e`tiborini masalaning muhim tomonlariga qaratadi. 2.3. Talabalar bilimini tekshirish maqsadida mavzu savollariga javob berishni taklif qiladi. Tezkor savol-javob yoki test o`tkazadi.	2.1. Guruhlar vazifalarini oladilar va muhokama qiladilar. Kichik guruhlarda ishlashni boshlaydilar. 2.2. Guruhda javoblarni tayyorlaydi. Ko`rgazmali material tayyorlaydi. 2.3. Guruh yetakchilari yoki a`zolari o`zlarining savollari bo`yicha axborot beradilar. Ko`rgazmali materialdan foydalanadilar va qo`shimcha savollarga javob beradilar. 2.4. Boshqa guruh javoblarini baholaydi, savollar beradi.
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Mavzuga yakun yasaydi, umumiy xulosalarni shakllantiradi, faol ishtirok etgan talabalarni rag`batlantiradi. Olingan bilimlarni ahamiyatini ochib beradi. 3.2. Faollik ko`rsatmagan talabalarga qo`shimcha vazifa beradi.	3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi. Topshiriqlarni yozib oladilar.

1-ilova.

Reglament.

1. Muammoni yechish va prezentatsiya varog`ini yozish uchun guruhda ishlashga - 20 min.
2. Muammo yechimini prezentatsiya qilish – 8 min. gacha.
3. Jamoa bo`lib muhokama qilish, xulosalarni shakllantirish - 10 min. gacha.
4. O`zaro baholash – 1 min.

2-ilova

Baholash ko`rsatkichlari va me`zonlari

Har bir guruh boshqa guruhlar taqdimotni baholaydi, mezonlar bo`yicha ballarni jamlaydi.

Baholash ko`rsatkichlari va mezonlari	Maksimal ball	1 guruh	2 guruh	3 guruh	4 guruh
Yechimlar:	1,2				
-muammoni va quyi muammoni to`g`ri shakllantirish;	0,4				
-yechimning muammo va quyi muammo shakliga mos kelishi;	0,4				
-mantiqiylik, aniqlik, xulosalarning qisqaligi	0,4				
Taqdimot:	1,4				
-javoblarni aniqligi va tushunarligi;	1,0				
-har bir guruh ishtirokchisining faolligi (savollar,	0,4				

qo`shimchalar).					
Reglament	0,4				
Umumiy ballar yigindisi	3,0				

3-ilova

1-ekspert varagi.

1. Lingvistik belgining o`ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat? To`liq ma`lumot bering. (Klaster, insert texnikasidan foydalangan holda)

2-ekspert varagi

2. Semantiqada belgilarning necha turi farqlanadi? Ularni tushuntirib bering. (Klaster, insert texnikasidan foydalangan holda)

3-ekspert varagi

3. Tilning to`laonli kommunikativ belgisi haqida ma`lumot bering.. (Klaster, insert texnikasidan foydalangan holda)

4-ilova

Guruhlarda beriladigan qo`shimcha savollar.

1. Nima uchun F.de.Sossyur tilni belgilar sestemasi deb hisoblaydi?
2. Qaysi lisoniy birlik mukammal belgi hisoblanadi?
4. Qaysi lisoniy birlik yarim belgi hisoblanadi?
5. Semantiqada belgilarning necha turi farqlanadi? Ularni tushuntirib bering.
6. Kommunikativ belgining asosiy turi nimalardan iborat?
7. Tilning asosiy belgisi nima?
8. Tilning to`laonli kommunikativ belgisini ayting.

Vizual materiallar

5-ilova

Ma`ruza mashg'ulotining rejasi
<ol style="list-style-type: none"> 1) Tilning asosiy belgisi. 2) So`zning ikki tomonlama tabiati. 3) Semiotika. 4) Lingvistik geografiya. 5) Izoglossalar. 6) Dialektologik atlaslar. 7) Areal lingvistika.

Seminar mashg'ulotlarinig texnologik xaritasi

Mavzu: Fanlar tasnifi haqida tushuncha

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (10 min.)	1.1. Mavzuning maqsadi, rejadagi o'quv natijalarini e'lon qiladi, ularning ahamiyatini va dolzarbligini asoslaydi. Mashg'ulot hamkorlikda ishlash texnologiyasini qo'llagan holda o'tilishini ma'lum qiladi. 1.2. Aqliy hujum usulidan foydalangan holda auditoriyaning tayyorgarlik darajasini aniqlaydi: -fan atamasi sizning nazaringizda qanday ma'nolarni aaaaaanglatadi? -Ilmi qol qanday ilm ekan? Uning namoyandalari kim? -Ilmi xol qanday ilm ekan? Uning namoyandalari kim? -olimlar fanlarni nimalarga asoslanib tasnif etishgan? Muhokama guruhda davom etishini e'lon qiladi.	1.1. Eshitadi va yozadilar.
2 – bosqich. Asosiy (60 min.)	2.1. Talabalarni 3 guruhga bo'ladi, har biriga vazifa beradi (2-ilova). Kutilayotgan o'quv natijalarini eslatadi. 2.2. Guruhda ishlash qoidasi bilan tanishtiradi (1-ilova). Baholash mezonlarini ham namoyish qiladi. 2.3. Vazifani bajarishda o'quv materiallari (ma'ro'za matni, o'quv qo'llanma)lardan foydalanish mumkinligini eslatadi. Guruhlarda ish boshlashni taklif etadi. 2.4. Tayyorgarlikdan keyin taqdimotni boshlangani e'lon qilinadi. 2.5. Talabalar javobini sharhlaydi, xulosalarga e'tibor beradi, aniqlik kiritadi. Guruhlar faoliyatiga umumiy ball beradi.	2.1. O'quv natijalarini taqdim qiladilar. 2.2. Savollar beradi. 2.3. Javoblarni to'ldiradi. 2.4. Jadval ustunlarini to'ldiradi va muhokamada ishtirok etadi.
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Mashg'ulotni yakunlaydi, talabalarni baholaydi va faol ishtirokchilarni rag'batlantiradi. 3.2. Navbatdagi «Tilshunoslikning boshqa fanlar bilan munosabati» mavzusiga doir nazariy savollarni beradi hamda ularni qisqacha sharhlaydi. Adabiyotlar ro'yxati bilan tanishtiradi. (4-ilova)	3.1. Eshitadilar. 3.2. Topshiriqni oladilar.

O'quv topshiriqlari

1-ilova

Guruh bilan ishlash qoidalari

Guruh a'zolarining har biri

- o'z sheriklarining fikrlarini hurmat qilishlari lozim;
- berilgan topshiriqlar bo'yicha faol, hamkorlikda va mas'uliyat bilan ishlashlari lozim;
- o'zlariga yordam kerak bo'lganda bo'lganshlari mumkin;
- yordam bo'lganlarga ko'mak berishlari lozim;
- guruhni baholash jarayonida ishtirok etishlari lozim;
- «Biz bir kemadamiz, birga cho'kamiz yoki birga qutilamiz» qoidasini yaxshi bilishlari lozim.

2-ilova

1. Fan atamasiga qisqacha ma'lumot bering.
2. Sistema atamasi haqida qisqacha ma'lumot bering, misollar bilan tushuntiring
3. Tobelanish yo'nalishiga ko'ra sintaktik aloqa turlarini misollar bilan tushuntiring.
4. Tilshunoslikning fanlar sitemasidagi o'rni haqida ma'lumot bering.

3-ilova

Baholash me'zonlari va ko'rsatkichlari (ball)

Guruh	1-topshiriq	2-topshiriq	3-topshiriq (har bir savol 0,2 ball)			Ballar yigindisi (3.0)
	(1.0)	(1.4)	1-savol	2-savol	3-savol	

1						
2						
3						

4-ilova

2-seminar mashgʻuloti uchun nazariy savollar	<ol style="list-style-type: none"> 1. Fanning asosi – bilish haqida nimalar bilasiz? 2. Substansiya va aksidensiya nima? 3. Fan qanday vujudga keladi? Beruniy va Farobiyning bu haqdagi fikrlari qanday? 4. Sistema nima? 5. Bilimlarni guruhlarga ajratish, tasnif qilish nima uchun kerak? 6. Tilshunoslikning boshqa fanlar bilan aloqasini qanday bilish mumkin?
Foydalaniladigan adabiyotlar roʻyxati	<ol style="list-style-type: none"> 1. Nurmonov A., B.Yoʻldoshev. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. T., 2001. 2. Abuzizov A. Tillar olamiga sayohat, T., 1988. 3. Boltayev M. N. Abu Ali ibn Sina - velikiy mislitel, ucheniy-ensiklopedist, srednevekovogo Vostoka, T., 1980. 4. Valixonov M. Odam maymundan paydo boʻlganmi yoki odamdan maymun//Fan va turmush, 1997, 6-son; 1998, 1-son, 8-10-betlar. 5. Juravlyov V. K. Yazik, yazikoznaniye, yazikovedi, M., 1991. 6. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish, T., 1992.

Mavzu: Tilshunoslikning ijtimoiy-gumanitar fanlar sistemasidagi o`rni

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O`qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (10min.)	1.1. Mavzu, reja va maqsad, seminar mashg`ulotining rejasi ma`lum qilinadi.	1.1. Eshitadi va yozadilar.
2 – bosqich. Bilimlarni faollashtirish (10 min.)	2.1. Asosiy tushunchalar bo`yicha blits-so`rov o`tkazadi (1-ilova). Bir necha javoblarni eshitadi va faoliyat kichik guruhlarda davom etishini aytadi.	2.1. Eshitadilar, savollar beradilar. 2.2. Javob beradilar. Javoblarni tuldirdadi.
3-bosqich. Asosiy (50 min.)	3.1. Talabalarni 2 ta guruhga bo`ladi va topshiriq beradi: 1) asosiy tushunchalar bo`yicha komandalar bir-birlariga savol beradilar; 2) ishning natijalarini taqdimot shaklida tayyorlash; 3) berilgan topshiriq bo`yicha umumlashtiruvchi xulosalar chiqarish. Baholash ko`rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi (2-ilova). Guruhda ishni boshlanganini e`lon qiladi. Guruhlar ishlariga maslahat beradi. 3.2. Taqdimot jarayonini va jamoa bo`lib muhokama qilishni tashkil qiladi. 3.3. O`zlashtirish darajasini tekshirish maqsadida har bir talabaga savollar to`plamini tarqatadi (3-ilova).	3.1. Guruhlarda ishlaydilar. - jamoa bo`lib ma`lumotlarni tizimlashtiradi; 3.2. Taqdimotni namoyish etadi, savollarga javob beradi. 3.3. Jadvalni to`ldiradi va topshiradi.
4 -bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Mashg`ulotni yakunlaydi, talabalarni baholaydi va faol ishtirokchilarni ragbatlantiradi. 3.2. Navbatdagi «Gapning shakliy va mazmuniy tuzilishi» mavzusiga doir nazariy savollarni beradi xamda ularni qisqacha sharhlaydi. Adabiyotlar ro`yxati bilan tanishtiradi. (4-ilova)	4.1. Eshitadilar. 4.2. Topshiriqni oladilar.

1- ilova

Asosiy tushunchalar

Predikativlik, sintaktik shaxs kategoriyasi, sintaktik zamon kategoriyasi, sintaktik son kategoriyasi, mayl kategoriyasi, tasdik-inkor kategoriyasi, predikativlikni ifodalovchi vositalar.

2-ilova

Baholash mezonlari va kursatkichlari (ball)

Guruh	Jadvalni tugri tuzganligi	Javobning tushunarliliigi va aniqligi	Xulosalarni shakllantirish	Ballar yigindisi
	(0,8)	(0,6)	(0,6)	(2,0)
1				
2				

3-ilova

- Ijtimoiy fanlar bilan gumanitar fanlar o`rtasida chegara, to`siq bormi?
2. Insoniyat deganda nimani tushunasiz?
  3. Ijtimoiy fanlar tarkibiga qanday fanlar kiradi? Sanab bering.
  4. Bilish nima? Bilishning qanday turlari mavjud?
  5. Amaliy bilish qanday bilish? Nazariy bilish-chi?
  6. I. Kantning qanday qarashlari sizga ma`lum?
  7. V. Humboldtning lingvistik ta`limoti qanday ta`limot?
  8. A.Hegelning olam va tafakkur haqidagi g`oyasi bilan tanishmisiz?
  9. F.de Sossyurning til - nutq zidlanishi haqidagi qarashini tushuntirib bering.

4-ilova

1. Nurmonov A., B.Yo`ldoshev. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. T., 2001.
2. Abduazizov A. Tillar olamiga sayohat, T., 1988.
3. Boltayev M.N. Abu Ali ibn Sina - velikiy mislitel, ucheniy-ensiklopedist,

srednevekovogo Vostoka, T., 1980.

4. Valixonov M. Odam maymundan paydo bo`lganmi yoki odamdan maymun//Fan va turmush, 1997, 6-son; 1998, 1-son, 8-10-betlar.
5. Juravlyov V. K. Yazik, yazikoznaniye, yozikovedi, M., 1991.
6. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish, T., 1992.

Mavzu: Fanlar sistemasi tarkibidagi boshqa fanlar bilan munosabati

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (10 min.)	1.1. Mavzu, reja va maqsad, seminar mashg`ulotining rejasi ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi va yozadilar.
2 – bosqich. Bilimlarni faollashtirish (10 min.)	2.1. Asosiy tushunchalar bo`yicha blits-so`rov o`tkazadi (1-ilova). Bir necha javoblarni eshitadi va faoliyat kichik guruhlarda davom etishini aytadi.	2.1. Eshitadilar, savollar beradilar. 2.2. Javob beradilar. Javoblarni tuldiradi.
3-bosqich. Asosiy (50 min.)	3.1. Talabalarni 2 ta guruhga bo`ladi va topshiriq beradi: 1) asosiy tushunchalar bo`yicha komandalar bir-birlariga savol beradilar; 2) ishning natijalarini taqdimot shaklida tayyorlash; 3) berilgan topshiriq bo`yicha umumlashtiruvchi xulosalar chiqarish. Baholash ko`rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi (2-ilova). Guruhda ishni boshlanganini e`lon qiladi. Guruhlar ishlariga maslahat beradi. 3.2. Taqdimot jarayonini va jamoa bo`lib muhokama qilishni tashkil qiladi. 3.3. O`zlashtirish darajasini tekshirish maqsadida har bir talabaga savollar to`plamini tarqatadi (3-ilova).	3.1. Guruhlarda ishlaydilar. - jamoa bo`lib ma'lumotlarni tizimlashtiradi; 3.2. Taqdimotni namoyish etadi, savollarga javob beradi. 3.3. Jadvalni to`ldiradi va topshiradi.
4 -bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Mashg`ulotni yakunlaydi, talabalarni baholaydi va faol ishtirokchilarni rag`batlantiradi. 3.2. Navbatdagi «Nutq jarayoni» mavzusiga doir nazariy savollarni beradi hamda ularni qisqacha sharhlaydi. Adabiyotlar ro`yxati bilan tanishtiradi. (4-ilova).	4.1. Eshitadilar. 4.2. Topshiriqni oladilar.

1-ilova

Asosiy tushunchalar

utqiy jarayon, tovush , signal, tovush signallari, ultra tovush, ultrabinafsha
tovushlar, tovushning oziga xos fizik jihatlari, nutq tovushlari tizimi, ohang, ovoz, ovozning baland-pastligi, intonatsiya, melodikasi, ritmn, nutq intensivligi, nutq tempi, logik urg`u, fraza urg`usi

2-ilova

Baholash mezonlari va ko`rsatkichlari (ball)

Guruh	Jadvalni to`g`ri to`zganligi	Javobning tushunarligi va aniqligi	Xulosalarni shakllantirish	Ballar yigindisi
	(0,8)	(0,6)	(0,6)	(2,0)
1				
2				

Mavzu: Tilshunoslikning tabiiy fanlar bilan munosabati

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (10 min.)	1.1. Mavzu, reja va maqsad, seminar mashg`ulotining rejasi ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadilar va yozadilar.
2 – bosqich. Asosiy (60 min.)	2.1. Muammoli masalalarni o`qib beradi, muammoni shakllantiradi va muammoli dars qoidasini eslatib o`tadi (1-ilova). 2.2. Bilimlarni faollashtirish maqsadida asosiy tushunchalar borasida blits surov o`tkazadi (2-ilova). Talabalarni guruhlariga bo`ladi va guruhlar e`tiboriga vazifani havola qiladi. Uyga vazifa sifatida berilgan muammoli savollarning javoblarini guruhlarda o`zaro muhokama qiladi va taqdimotga tayyorlaydi. 2.3. Guruh sardorlari muhokamani, o`z prezentatsiyalarini taqdimotlarini namoyish qilishiga taklif etadi. 2.4. Noaniq jihatlarni aniqlashtiradi, savollarga javob beradi. Bajarilgan ishlarni, guruhlar faoliyatini baholaydi. O`zlashtirish darajasini aniqlash uchun nazorat savollari beradi.	2.1. Eshitadilar, eslaydilar. Savollarga javob beradilar. 2.2. Javob beradilar. Javoblarni tuldirdi. 2.3. Raqib guruhga savollar beradi. Munozarada ishtirok etadi. Eshitadilar, yozib oladilar. 2.4. Savollarga javob beradilar.
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Mashg`ulotni yakunlaydi, talabalarni baholaydi va faol ishtirokchilarni rag`batlantiradi. 3.2. Navbatdagi mavzuga doir nazariy savollarni beradi hamda ularni qisqacha sharhlaydi. Adabiyotlar ro`yxati bilan tanishtiradi. (4-ilova)	3.1. Eshitadilar. 3.2. Topshiriqni oladilar.

1-ilova

<i>Munozara qatnashchilariga eslatma</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Munozara munosabatlar yig`indisi emas, balki muammo yechimi uslubiyatidan iborat.</li> <li>2. Ko`p gapirmasdan, boshqalarning so`zlashiga imkon ber.</li> <li>3. Maqsadga erishish yo`lida hissiyotlarinni jilovlab, batafsil o`ylagan holda so`zla. 4. Raqiblarning vaziyatini o`rganib, ularga hurmat bilan murojaat qil.</li> <li>5. Raqiblarning tomonidan aytilgan fikrlarga tanqidiy va mulohazali yondash.</li> <li>6. Munozara predmeti bo`yicha chetga chiqmagan holda to`g`ri yondashib gapir.
<i>Munozara reglamentini o`tkazish tartibi</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Boshlovchi ma`ruza mavzusi va ma`ruzachilarning taqdimotlarini e`lon qiladi.</li> <li>2. Ma`ruza 5 minut davom etadi. 3. Taqrizchi – 2 minut. 4. Raqib – ma`ruza mavzusi bo`yicha fikrlarini 1-3 minut taqdim etadi. 5. Jamoaviy muhokama – 5-10 minut.

2-ilova

Blits-so`rovl uchun savollar

1. Maydon deganda nimani tushunasiz?
2. Magnit maydoni deb nimaga aytiladi?
3. Maydon nazariyasi asosida yaratilgan kashfiyotlardan hayotimizda foydalanamizmi?
4. Magnit maydoni qanday maydon? U qanday paydo bo`ladi?
5. Magnit maydonining ahamiati nimalarda ko`rinadi?
6. Tilshunoslar nega bu fizik tushunchani fanga olib kirdilar? Sizning fikringiz.
7. Maydonning fizika va tilshunoslikdagi funksiyasi bir-biriga o`xshaydimi?
8. Magnit va maydon so`zlariga ta`rif bera olasizmi? Magnit maydoni tushunchasigachi?
9. Lug`atli nima? Uning ahamiyati qanday? Misollar bilan tushuntiring.
10. Ideografik lug`at qanday lug`at? U qanday tuziladi? Olimlarning (prof. A.Nurmonov) fikricha, ideografik lug`atni tuzishda maydon nazariyasini puxta o`rganish lozim. Sizning fikringiz qanday?

Muammoli seminariga savollar

1-savol. Tilshunoslikda maydon nazariyasining yuzaga kelish shart va sabablari.

2-savol

1. Maydon deb nimaga aytiladi?
2. Uning tilshunoslikga aloqasi qanday?

3-savol.

1. Maydon nazariyasining fizik talqini.
2. Maydon nazariyasining lisoniy talqini.
3. Har ikkala talqinga sizning munosabatingiz.

4-savol. Maydon va paradigma (paradigmatika) tushunchalarini qanday izohlaysiz?

4 - ilova*Adabiyotlar:*

1. Nurmonov A., B. Yo`ldoshev. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. T., 2001.
2. Abuazizov A. Tillar olamiga sayohat, T., 1988.
3. Azizov O. Tilshunoslikka kirish, T., 1996.
4. Morkovkin V.V. Ideograficheskie slovari, M., 1970.
5. Muhamedov S. Uzbek tilining alfavitli-chastotali lug`ati (gazeta tekstlari asosida), T., 1982.
6. Boltayev M. N. Abu Ali ibn Sina - velikiy mislitel, ucheniy-ensiklopedist, srednevekovogo Vostoka, T., 1980.
7. Valixonov M. Odam maymundan paydo bo`lganmi yoki odamdan maymun//Fan va turmush, 1997, 6-son; 1998, 1-son, 8-10-betlar.
8. Juravlyov V. K. Yazik, yazikoznaniye, yazikovedi, M., 1991.
9. **Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish, T., 1992.**

Mavzu: Tilshunoslikning fizika bilan munosabati

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O`qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (5 min.)	1.1. Mavzu, reja va kutilayotgan maqsad, seminar mashg`ulotining rejasi ma'lum qilinadi.	1.1. Eshitadi va yozadilar.
2-bosqich. Bilimlarni faollashtirish. (10 min.)	2.1. Ekranga testlarni chiqaradi (1-ilova), test oladi va tekshiradi. 2.2. Test natijalarini tahlil qiladi va xatolarga to`xtalib o`tadi.	2.1. Test savollariga alohida javob tanlaydi. 2.2. Test natijalarini tahlil qiladi.
3 – bosqich. Asosiy (55 min.)	3.1. Bilimlarni faollashtirish maqsadida asosiy tushunchalar borasida blits-surov o`tkazadi (2-ilova). 3.2. Talabalarni 3 ta guruhga bo`ladi va topshiriqlarni qaytaradi (3-ilova). Ish yakunlanganda qanday natijaga ega bo`lishi kutilayotgani bilan tanishtiradi. Aqliy hujum yordamida muammoli savollarni yechish qoidalarini bilan tanishtiradi (4-ilova). 3.2. Taqdimotni namoyishi va o`zaro baholash natijalarini hal etishni tashkil etadi. Izohlaydi, javoblarni tartibga soladi, o`quv jarayoni davomida olingan xulosalarga e`tibor qaratadi.	3.1. Javob beradilar. 3.2. Topshiriqlarni bajaradi: -guruh sardori muammoni hal etishni va prezentatsiyani tayyorlashni tashkillashtiradi. 3.3. Prezentatsiya bilan tanishtiradi. O`z fikrlarini aytadi, arni tuldiradi. savollar beradi, boshqa guruhlarni baholaydi.
4-bosqich. Yakuniy (10 min.)	4.1. Mashg`ulotni yakunlaydi, talabalarni baholaydi va faol ishtirokchilarni rag`batlantiradi. 4.2. Mustaqil ish uchun topshiriq beradi: kelgusi mavzu bo`yicha ma`ruzani o`qib kelish, ma`ruzachilarga savollar tayyorlash.	4.1. Eshitadilar. 4.2. Topshiriqni oladilar.

1-ilova

<i>TEST</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Munozara munosabatlar yig`indisi emas, balki muammo yechimi uslubiyatidan iborat.</li> <li>2. Ko`p gapirmasdan, boshqalarning so`zlashiga imkon ber.</li> <li>3. Maqsadga erishish yo`lida hissiyotlarinni jilovlab, batafsil o`ylagan holda so`zla. 4. Raqiblarning vaziyatini o`rganib, ularga hurmat bilan murojaat qil.</li> <li>5. Raqiblarning tomonidan aytilgan fikrlarga tanqidiy va mulohazali yondash.</li> <li>6. Munozara predmeti bo`yicha chetga chiqmagan holda to`g`ri yondashib gapir.
<i>Munozara reglamentini o`tkazish tartibi</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Boshlovchi ma`ruza mavzusi va ma`ruzachilarning taqdimotlarini e`lon qiladi.</li> <li>2. Ma`ruza 5 minut davom etadi. 3. Taqrizchi – 2 minut. 4. Raqib – ma`ruza mavzusi bo`yicha fikrlarini 1-3 minut taqdim etadi. 5. Jamoaviy muhokama – 5-10 minut.

2-ilova

Blits-surovl uchun savollar

1. Biologiya fanining o`rganish obyekti nima?
2. Qanday biologik qonunlarni bilasiz?
3. Qaysi olim biologik qonunlarni tilshunoslikka olib kirgan?
4. A. Shleyxerning qaysi noto`g`ri xulosasi insoniyat boshiga og`ir kulfatlarni yog`dirgan?
5. Inson borliqni qanday qabul qiladi?
6. Nerv sistemasining faoliyati nimadan iborat.
7. Nima uchun odam miyasi murakkab funksional sistema deyiladi?
8. Lingvistika va tibbiyot fanlarining bog`liqligi nimalarda seziladi?

Guruhlarda ishlash uchun topshiriqlar

1-guruh

1-topshiriq. Ushbu fikr to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (javobni asoslang).

Geneologik metod haqida ma'lumot bering. Ushbu metodning maqsadi nima?

2-topshiriq. Muammoli savolga aqliy hujum usulida javob toping.

Irsiy omillar va ularning inson hayotiga ta'siri qanday?

2-guruh

1-topshiriq. Ushbu fikr to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (javobni asoslang).

Tabiatda kuchlilar kuchsizlar ustidan g'alaba qilib, yashovchanlik xususiyatiga ega. Agar tilshunoslikka bu fikr yo'naltirilsa, xind-german tillari (ya'ni flektiv tillar) yashash uchun kurashda g'alaba qilmoqda va boshqa tillarni siqib chiqarish hisobiga dunyoni zabt etib bormoqda.

2-topshiriq. Muammoli savolga aqliy hujum usulida javob toping.

Olamni belgilashtirish tushunchasini yoritib bering.

3-guruh

1-topshiriq. Ushbu fikr to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlang (javobni asoslang).

Jahon tillarining geneologik tasnifiga ko'ra konkret tillar til guruhlariga, til guruhlari til tarmoqdariga, tarmoqlar esa til oilalariga birlashtirilgan.

2-topshiriq. Muammoli savolga aqliy hujum usulida javob toping.

Neyrolingvistika, psixolingvistika, neyropsixologiya, neyrofiziologiya, psixoakustika, kibernetika kabi oraliq fanlar tabiatini kompleks tarzda o'rganishning bir tarmog'i deb qaraydilar. Shu to'g'rimi? Nima uchun?

Aqliy hujum va masalani yechish bosqichlari

1. Mustaqil fikrlang xayolingizga kelgan barcha g'oya, fikrlarni qog'ozga yozing.
2. Barcha g'oya va fikrlarni yozing, agar ular takrorlanayotgan bo'lsa, maxsus belgi qo'ying.
3. G'oyalarni baholang.
4. Eng maqbo'l g'oya guruh g'oyasi sifatida shakllantiriladi.
5. Barcha yozilgan g'oyalarni guruh muammosini yechish uchun guruhlashtirish mumkin.
6. Guruhning umumiy javobi shakllantiriladi.

Mavzu: Tilshunoslik va biologiya

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (10 min.)	1.1. Mavzu, darsning maqsadi, rejadagi o`quv natijalarini e`lon qiladi, ularning ahamiyatini va dolzarbligini asoslaydi. 1.2. Olingan bilimlarni tekshirish maqsadida asosiy tushunchalar borasida savol-javob o`tkazadi (5-ilova). 1.3. Dars mashg`uloti guruhlarda ishlash texnologiyasidan foydalangan holda amalga oshirilishini e`lon qiladi. Guruhda ishlash qoidalarini eslatadi. Ish tartibi va reglamentni aniqlashtiradi (1, 2-ilovalar).	1.1. Eshitadilar, mavzuni yozadilar, savollarga javob beradilar va aniqlashtiradilar.
2 – bosqich. Asosiy (60 min.)	2.1. Talabalarni 3-6 nafardan qilib guruhlariga ajratadi. Nazorat va natijalarni baholash uchun ekspertlar guruhini shakllantiradi. Guruhlarga o`quv topshiriqlarini topshiradi (3-ilova). Baholash ko`rsatkichlari va mezonlari (4-ilova) bilan, qanday qo`shimcha materiallardan foydalanish mumkinligi bilan (darslik, ma`ruzalar matni, Prezident I.A.Karimov asarlari) tanishtiradi. Guruhlarda ishlash boshlanganligini e`lon qiladi. 2.2. Taqdimot va natijalarni baholashni tashkil etadi. Izohlaydi, javoblarni tartibga keltiradi, asosan ishlarni bajarish jarayonida shakllangan xulosalarni umumlashtiradi.	2.1. O`quv topshiriqlari, baholash mezonlari bilan tanishadi, topshiriqni guruhga taqsimlaydi, umumiy ma`ruzani shakllantiradi. 2.2. Natijalarni prezentatsiya qiladi, nazorat savollariga javob beradi. Qolgan ishtirokchilar taqdimotni to`ldiradilar va savollar beradi. Ekspertlar baholaydi.
3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. O`quv faoliyatini yakunlaydi. Talabalar diqqatini asosiy jihatlariga qaratadi. Muammoni hal qilish jarayonida g`olib bo`lgan guruhni aniqlaydi va baholaydi. 3.2. Mustqil ish uchun vazifa beradi.	4.1. Eshitadilar. 4.2. Topshiriqni oladilar.

1-ilova

<p><i>Seminarda ishlash tartibi va reglament</i></p> <p>1. Guruhda ishlash va prezentatsiyani yozish – 20 min. 2. Ishning natijalarini taqdimot etish – 5 min. 3. Jamoa bo`lib muhokama qilish va guruhni baholash – 5 min.</p>

2-ilova

<p><i>Guruh bilan ishlash qoidalari</i></p> <p>Guruhning har bir a`zosi:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- o`z sheriklarining fikrlarini hurmat qilishlari lozim; - berilgan topshiriqlar bo`yicha faol, hamkorlikda va mas`uliyat bilan ishlashlari lozim; - o`zlariga yordam kerak bo`lganda surashlari mumkin; - yordam suraganlarga ko`mak berishlari lozim; - guruhni baholash jarayonida ishtirok etishlari lozim.
--

Guruhlarga topshiriqlar

1-guruh

1-topshiriq. Test.

Kimyo fanida atom-molekulyar ta'limot asoschisi kim?

- A). Farobiy
- B). M.Lomonosov
- S). Ibn Sino
- D). Beruniy.

2-topshiriq. Atomga tenglashtirilayotgan fonemaning bo`linuvchanlik xususiyatini tushuntiring.

2-guruh

1-topshiriq. Test.

Struktur tilshunoslikning paydo bo`lishiga qaysi ta'limot asos bo`ldi?

- A). Ehtimollik nazariyasi;
- B). Maydon nazariyasi;
- S). atom-molekulyar ta'limoti;
- D). Evolyutsiya nazariyasi.

2-topshiriq. Tilshunoslikda sinxroniya va diaxroniya nazariyasining vujudga kelishi haqida ma'lumot bering.

3-guruh

1-topshiriq. Test.

Valentlik nazariyasini tilshunoslikka tatbiq qilgan olim

- A). Ferdinand de Sossyur
- B). Lui Yelmslev
- S). S.D.Katsnelson
- D). Boduen de Kurtene.

2-topshiriq. Tilshunoslikda sistemaviy tadqiqot usuli haqida ma'lumot bering.

4-ilova

Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari (ball)

Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari (ballarda)	guruhlar		
	1	2	3
1-topshiriq (0,5)			
2-topshiriq:			
-mavzuga mos kelishi, ko'rgazmalilik(1,0);			
-mantiqiylik, aniqlik (0,5);			
-xulosalarning aniq shakllantirilganligi (0,5)			
Reglament (0,2)			
Nazariy savollariga to'g'ri javob uchun (0,2)			
Boshqalar tomonidan to'ldirilganligi uchun (0,1)			
Jami: (3.0)			

5-ilova

Muammoli savollar

1. Atom-molekulyar ta'limotining mohiyatini tushuntiring.
2. Nega fonema atomga tenglashtirilgan?
3. Til birliklari ichida eng kichik birlik qaysi?
4. Butun tarkibidagi bo'laklar o'rtasidagi ozaro munosabat deganda nimani tushunasiz?
5. Tilshunoslikda sistemaviy tadqiqot usulining ahamiyati nimada?
6. Tilshunoslikda sinxroniya va diaxroniya nazariyasiga ta'rif bering.

Mavzu: Tilshunoslikning kimyo bilan munosabati

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o'qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (5 min.)	1.1. O'quv mashg'ulotining mavzusi maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o'tkazish rejasini aytadi. 1.2. Mashg'ulot munozara tarzida o'tishini ma'lum qiladi.	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar va yozib oladilar.
2-bosqich. Bilimlarni faollashtirish (10 min.)	2.1. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosida blits-surov o'tkazadi (1-ilova) 2.2. Ish guruhlarda / juftliklarda o'quv vazifani bajarilgandan so'ng "Muammoli seminar" sifatida davom ettirilishini e'lon qiladi. "Muammoli seminar" qoidalarini bilan tanishtiradi (2-ilova). Guruhlarda ishlash qoidalarini eslatadi.	2.1. Mavzu bo'yicha tushunchalarga ta'rif beradilar.
3 – bosqich. Asosiy (55 min.)	3.1. Talabalarni 4 ta guruhlariga ajratadi. Davra suhbatida muhokama qilish uchun savollar va vazifalarni tarqatadi (3-ilova). Vazifani bajarishda qo'shimcha materiallardan foydalanish mumkinligini ta'kidlaydi. 3.2. Guruhlarni o'zaro baholashni tashkil etadi. Natijalarni baholash varaqlarini tarqatadi (4-ilova). 3.3. Guruhlarda ish boshlaganligini e'lon qiladi, maslahatlar beradi. 3.4. Prezantatsiyalarni taqdim etishlarini taklif qiladi va munozarani shakllantiradi. Munozara bo'yicha xulosalar qiladi.	3.1. O'quv vazifasi oladilar va tanishib chiqadilar. 3.2. Vazifani bajaradilar, taqdimot varaqlarini rasmiylashtiradi. 3.3. Boshqa guruhlar uchun savollar tayyorlaydi. Munozarada ishtirok etadilar. Yozib oladilar.
4-bosqich. Yakuniy (10 min.)	4.1. Ishga yakun yasaydi umuiy xulosalar qiladi talabalarni baholaydi. 4.2. Mustaqil ish uchun vazifa beradi.	4.1. Tinglaydilar, vazifani yozib oladilar.

I-ilova

Blits-surovl savollari

Aksioma nima? unga misollar keltiring.
Boshlang'ich tushunchalar, postulatlarini belgilash qanday amalga oshiriladi?
Grammatikaning aksioma va teoremlariga o'zingiz misollar keltiring.
Keltirib chiqarish qoidalarini deganda nimani tushunasiz?
O'zbek tilshunosligida formallashtirish va modellashtirish ishlari qanday holatda?
Gap bo'laklarining dunyo tilshunosligida modellashtirish haqida nimalarni bilasiz?
Grammatikaning aksioma va teoremlariga o'zingiz misollar keltira olasizmi?
O'zbek tilida sodda va qo'shma gaplarni modellashtirishga aniq namunalar keltiring.
Lisoniy model va matematik modelning uzviy bog'liqligi nimada?
Tilshunoslikning qaysi jabhalarini modellashtirib bo'lmaydi va nega?
So'z yasash modellariga turli tillardan misollar keltiring.

O'quv materiallari

Model (lotincha "*modelus*") moddiy qurilma tushunchasini beradi. Atrofimizni o'rab turgan barcha mavjud narsalarga taqlidan yoki ko'rinishini ularga o'xshagan qolipi, andozasini yaratish o'sha narsaning *modeli* deyiladi. Narsaning qolipi `ki andozasi biz uchun asos vazifasini bajaradi, yani biz abstrakt yoki aniq narsalarning shaklini o'zimizga mos o'lganda – kattalashtirib, kichraytirib yoki sxemalashtirib olish imkoniga ega bo'lamiz. Bu esa bizga tadqiqot ishini olib borishimizga qulaylik tug'diradi. Masalan, chevarlarning fndozasi, kosiblarning qolipi, muzeylardagi mulyag'lar, turli jarayonlarni aks ettiruvchi sxemalar. Qolip, andoza va sxemalar o'zlari aks ettirayotgan narsalarning moddiy modeli bo'lib xizmat qiladi. Model narsa va tushunchalarni ilmiy bilishimizga yordam beradi, yani o'rganayotgan narsani soddalashtirib beradi, ajratib beradi va o'sha narsani ta'riflashimizni osonlashtiradi.

Model dastlab ma'lum bir sohalarda amaliy tarzda qo'langan. Sekin-asta boashqa fanlarga tatbiq etila boshlandi. Shunday fanlar qatoriga matematika, kimyo, biologiya, geometriya kabilar kiradi. Modellarning uch turga ajratish mumkin:

Tabiiy modellar – o'rganilayotgan narsa bilan bir turda bo'ladi va undan faqat o'lchamlari jarayonlarining tezligi va ba'zi hollarda yasalgan materiali bilan farq qiladi.

Matematik modellar – prototipdan (asl nusxadan) jismoniy tuzilishi bilan farq qiladi, lekin prototip bilan bir xil matematik tasvirga ega bo'ladi.

Mantiqiy-matematik modellar – belgilardan iborat bo'lib, abstrakt model hisoblanadi va tafakkur jarayonini o'rganishda qo'llaniladi.

Modellashtirish har bir fan obyektini soddalashtiradi. Tilshunoslikda lingvistik birliklarni modellashtirish bu belgilar tarkibidagi elementlarning barqaror munosabatlariga asoslanadi. Shuning uchun ham butunlik tarkibidagi elementlar o'rtasida munosabatlarning barqaror va beqaror turlarga ajratilishi lingvistik modellashtirish uchun katta ahamiyatga ega. Modellashtirish barcha fanlar uchun xos bo'lgan umumilmiy metod hisoblanadi va u quyidagi tamoyillarga amal qiladi:

-*deduktivlik* – mantiqiy xulosa chiqarishga asoslangan bo'ladi, xususiylikdan umumiylikka tamoyilida bo'ladi;

-*tafakkur eksperimentidan* foydalanish;

-*modelni ideallashtirilgan obyekt sifatida* talqin qilish.

Modellashtirish obyektini umumlashtirish darajasiga ko'ra quyidagicha bo'ladi:

Lingvistik faktni tavsiflashga qaratilgan analitik model.

Oraliq model yoki to'ldiruvchi model.

Maksimal umumlashtirishga asoslangan sintezlovchi model.

Lingvistik model tushunchasi struktur tilshunoslikning E.Sepir, L.Blumfeld, R.Yakobson, Xomskiy, Harris, Xokket kabi namoyandalari tomonidan kirib kelgan. Uning taraqqiyoti esa XX asrning 60-70-yillariga (matematik va kibernetik lingvistik rivojlana boshlagan davrga) to'g'ri keladi. Lingvistik modelni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

Inson nutqiy faoliyati moderllari. Bu modellar konkret nutq jarayonini va hodisalarini aks ettiradi. Masalan, aniq bir tovushning talaffuz modeli yoki nutqning yuzaga chiqish modeli.

Lingvistik tadqiqot modellari. Bunda muayyan til hodisalari asosida olib borilgan tadqiqot jarayonini aks ettiradi.

Metamodellar – bunda lingvistik modellar saralanadi, u gipotetik-deduktiv harakterga ega bo'ladi, o'ta abstraktlashgan va ratsionallshgan bo'ladi.

Modellashtirish metodi ayrim tillarda, jumladan, ingliz tilida faol tadbiiq qilingan. O'zbek tilida sodda gap qurilishi: **S + O + V** : Men kitob o'qidim. Men xat yozdim.

S = ega, O = to'ldiruvchi, M= hol, V = kesim.

O'zbek tilida qo'shma gapning eng kichik modeli quyidagicha bo'ladi:

S₁ + V₁, S₂ + V₂ : Bahor keldi, ishlar qizib ketdi.

Ingliz, rus tillarida sodda gap qurilishi quyidagicha belgilangan: **S + V + O**:

Я пишу диссертацию.

Он читает книгу.

I have read the book.

I am writing a research work

Modellashtirish metodi keyingi paytlarda tilshunoslikda faol tadbiiq qilina boshlandi. Bunda olimlar bu metodning bir qator afzalliklari va pragmatik jihatlarini nazarda tutadilar. Buni quyidagicha izohlash mumkin:

-birinchidan, modellashtirish amaliy metod hisoblanadi, tavsifiy emas.

-ikkinchidan, modellashtirish metodi har qanday sharoitda optimal hisoblanadi. **Optimal** – eng qulay, eng yaxshi degan ma'nolarni ifodalaydi.

-uchinchidan, modellashtirish metodi ekonomiya prinsipiga tayanadi. Bunda so'z tejiladi.

-to'rtinchidan, obyektini tushuntirish va izohlashni osonlashtiradi va soddalashtiradi.

Borliqdagi hamma narsalarning ijobiy va salbiy tomonlari bo'lgani kabi, modellashtirish metodining ham pozitiv va pragmatik tomonlari bilan birga salbiy tomonlari ham bor. Uning kamchiliklari, salbiy tomonlarini quyidagicha umumlashtirish mumkin:

-birinchidan, modellashtirishda faqat struktur va formal belgilarga asoslaniladi. Bunda mazmuniy tomon, semantiq qirralar e'tibordan chetda qoladi. Vaholanki, har qanday hodisaning, xususan, lisoniy hodisaning, mohiyati shakl va mazmun birligida o'z ifodasini topgan bo'ladi.

-ikkinchidan, bizning obyekt haqidagi bilimlarimiz rivojlanib borgan sari modellar eskiradi. Avvalgi bilimlarni inkor qilish hisobiga fan rivojlanadi. Mavjud modellar bilimlarimiz ufqini cheklaydi va xato tasavvurlarga olib keladi.

-uchinchidan, tabiat va jamiyatdagi hech bir narsa boshqa obyektlar ta'siridan holi bo'lmaydi. Ya'ni modellar nisbiylik harakteriga ega bo'ladi, biz ularni mutlaq haqiqat sifatida qabul qila olmaymiz.

Aksiomatik nazariya miloddan avvalgi VII-VI asrlarda shakllangan. Bu nazariyaning yuzaga kelishida **Yevklid**, **Pifagor** kabi olimlarning xizmatlari katta. Aksiomatik nazariyaning bosqichlari:

1. **Postulat** – yunoncha "**talab**" ma'nosini anglatadi. Qadimgi dialektika o'yinida har bir kishining ilgari surgan g'oyasi, fikri. Uni tasdiqlash ham, inkor qilish ham mumkin.

2. **Aksioma** – yunoncha "**hurmat qilaman**" ma'nosini anglatadi. U ilmiy nazariyaning hech qanday mantiqiy isbotsiz to'g'ri deb tan olinuvchi va boshqa ilmiy xulosalar uchun asos bo'luvchi maqbo'l varianti.

3. **Teorema** – aksiomlardan mantiqan keltirib chiqariladigan jumlarlar, u shart, isbot va xulosa qismlariga ega.

Aksiomatik nazariya quyidagi talablarni qanoatlantirishi kerak:

-**ziddiyatsizlik**– aksiomalar tizimining shunday xossasi bo`lib, unga ko`ra, sistemaning hech qanday ikkita holati bir-biriga zid kelmasligi kerak.

-**to`lalik** – aksiomalar sistemasiga qandaydir jumlaning qo`shganimizda, sistemada ziddiyat sodir bo`ladi.

-**bog`liqsizlik** – berilgan aksiomalar sistemasining u yoki bu sistemalari shu sistemaning boshqa sistemalari yordamida isbot qilinishi mumkin emas.

Aksiomatik metod – ilmiy nazariy qurilma bo`lib, unda nazariya asosida boshlang`ich postulat va aksiomalar qo`yiladi, qolgan barcha qoidalar (teoremlar) undan kelib chiqadi. Aksiomalar isbot talab qilmaydi, chunki uning isboti uzoq asrli kuzatishlar natijasida yuzaga kelgan. Aksiomatik nazariyada dastlabki boshlang`ich **tushunchalar, postulat, aksiomalar, teoremlar** keltirib chiqarish qoidalari asosiy o`rin tutadi. Aksiomatik nazariyaning bosqichlari:

Aksioma: so`zda nechta unli bo`lsa shuncha bo`g`in bo`ladi.

Teorema: Agar ixtiyoriy X gap inversiyaga uchramasa, **NSP**-Normal Sentence Pattern (normal gap qurilishi) ga mos kelsa, u holda ega doim kesimdan oldin keladi.

Matematik tahlil metodi tilshunoslik fani uchun ahamiyatli. Tilda mavjud hodisalar aniq matematik parametrlarda o`lchanadi. Ularning miqdoriy karakteristikalari koeffitsiyentlarda beriladi. Tilshunoslik faniga bunday yondashuv Amerikalik olim Jozef Grinberg tomonidan 1960-yilda ilk bor qo`llanilgan. Olim “til tipologiyasiga miqdoriy yondashuv” nomli maqolasida matematik tahlil metodini qo`llagan. Grinberg tavsiya etgan metod tilshunoslikda tub burilish yasadi.

Buni quyidagicha tushuntirish mumkin. O`zbek tili suffiksial tilmi yoki prefiksial til? Bu masalani yechish uchun  $\frac{M}{W}$  formulasidan foydalanamiz, bu yerda M – morf = qo`shimchalar soni, W – word = tanlangan matndagi so`zlar soni. Tanlangan matndagi hodisalarning uchrash koeffitsiyentlarini aniqlaymiz.

	1-matn	2-matn	3-matn
Suffixsal	0,75	0,76	0,78
Prefixal	0,01	0,00	0,01
	4-matn	5-matn	6-matn
Suffix	0,72	0,74	0,70
Prefix	0,00	0,01	0,00

To`plam deb shunday sistemaga aytiladiki, o`z elementlari ichida bir-biri bilan uzviy bog`liq bo`lib to`plamchalar va barqaror munosabatlar asosida quriladi.

To`plam bo`lishlikning belgilari quyidagilar.

O`z ichida bo`linuvchanlik xususiyatiga ega.

O`zini o`zi to`ldiruvchanlik xususiyatiga ega.

To`plam tashqi ko`rinishidan xaotik ko`rinsa ham aslida, ularda tartib ideal tuzilgandir.

Tillar turlicha bo`lgani uchun ulardagi o`zakni aniqlash masalasi biroz qiyin bo`ladi. Bunda biz bir so`z asosida bir necha so`zlarni yasaymiz va o`sha so`zlardagi takrorlanayotgan harflarni aniqlaymiz va aniqlangan harflar barcha so`zlar uchun umumiy hisoblanadi.

Masalan: break, broke, broken.

XIX asr boshlaridan to XX asr boshlariga qadar tillarning morfologik tipologiyasi mumtoz an'analar va tamoyillar asosida rivojlandi. Jozef Grinberg qam bu sohada noan'anaviy tadqiqotlar olib boradi. U morfologik tasnifni yangicha yondashuv - kvantitativ metod asosida tadqiq etadi. Olim matematik aniqlikka erishish maqsadida til hodisalarini miqdoriy ko`rsatkichlar asosida qayta baholaydi. Grinbergning tadqiqotida beshta muqim belgi: parametr, ya'ni mezon vazifasini o`taydi. Har bir parametr o`z navbatida bir yoki bir necha indeks (ko`rsatkich) lardan iborat. Tanlangan besh parametr quyidagilardir:

1. Sintez darajasi (degrees of synthesis)
2. Bog`lanish usuli (technique)
3. Derivatsion va aniq relyatsion tushunchalarning mavjudligi yoki yo`qligi.
4. O`zakka nisbatan qo`shimchalarning joylashish o`rni.
5. (Sintaktik) aloqa turlari (moslashuv, so`z tartibi).

Ushbu parametrlar asosida 10 ta indeks ajratib ko`rsatiladi:

1. M / W- sintez indeksi. Morpheme / word - morfema / so`z
2. A / J - agglutinatsiya indeksi. Agglutination / juncture - agglutinatsiya / chok
3. R / W – qo`shma so`z yasash indeksi. Root / word – o`zak / so`z
4. D / W - derivatsiya indeksi. Derivational / word – so`z yasovchi qism / so`z
5. I / W – so`zning o`zgarish indeksi. Inflectional / word – so`z o`zgartiruvchi qism / so`z
6. P / W - prefiksatsiya indeksi. Prefix / word - prefiks / so`z
7. S / W - suffiksatsiya indeksi. Suffix / word – qo`shimcha / so`z
8. O / W - izolyatsiya indeksi. Order / word - tartib / so`z
9. Co / N - moslashuv indeksi. Concord / nexus - moslashuv / nekusus
10. Pi / W - sof ko`rinishdagi fleksiya indeksi. Pure inflection / word - sof fleksiya / so`z.

Grinberg ushbu indekslarni turli guruhga mansub bo'lgan 8 ta tilga (sanskrit, anglo-saks, yoqut, vyetnam, fors, ingliz, suaxili, eskimos tillariga) tatbiq etdi va qiyoslanayotgan tillarda indekslarning qay darajada kuzatilishini aniqladi. Bunda olim formulalar asosida statistik ma'lumotlarni yaratdi. Masalan, sintetiklikning dunyo tillaridagi darajasini aniqlash uchun formulasidan foydalandi. Bu yerda M - ma'lum tipdagi chekli (100 so'zdan iborat bo'lgan) matn ichida uchragan morflar soni, W (inglizcha Word – so'z) - matndagi so'zlar sonidir. Hisoblash quyidagi natijalarga olib keladi: Vetnam tili uchun - 1,06 (ya'ni 100 so'zda 106 morff uchraydi), ingliz tili uchun - 1,68, sanskrit tili uchun - 2,59, eskimosk tili uchun - 3,72 dir. Natijalardan kelib chiqqan qolda olim tillarni quyidagicha baqolaydi: " 2 dan past miqdoriy ko'rsatkichga ega bo'lgan tillar (vetnam, ingliz, fors, xitoy, italyan, nemis tillari) analitik tillar, 2 dan 3 gacha miqdoriy ko'rsatkichga ega bo'lgan tillar (rus, sanskrit, qadimgi yunon, lotin, eski slavyan, chex, polyak, yoqut, suaxili tillari) sintetik tillar, 3 dan yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan tillar (eskimosk, ayrim kavkaz tillari, Amerika hindulari tili) polisintetik tillar qisoblanadi". Demak, Grinberg fikriga ko'ra, tekshirilgan tillar orasida analitizm kuchli bo'lgan til vetnam tili, sintetizm kuchli bo'lgan til esa eskimosk tilidir.

Tilshunoslik fani 2ga: amaliy va nazariy tilshunoslik faniga bo'linadi. Amaliy tilshunoslikning o'zi ham 2ga, ya'ni 2 bosqichga bo'linadi.

1-bosqich: matematik lingvistika

2-bosqich: kompyuter lingvistikasi.

Kompyuter lingvistikasi fani 1960-yilda AQSHda shakllangan. Kompyuter barcha jabhalarda til bilan to'qnash keladi. Lekin bu til formallashgan, ya'ni insonlarga tushunarsiz bo'lgan til. Shu ma'noda kompyuterning ishlash prinsipini quyidagicha tushuntirish mumkin.

01 MATN

kodlash dekodlash

Shunga bog'liq holda kompyuter 2 ta ta'minot asosida ishlaydi.

Texnik ta'minot.

Lingvistik ta'minot.

Bu ta'minotlar o'zaro bir-birini taqozo qilgani uchun kompyuter va tilshunoslik fani hamkorlik qiladi. Shuning natijasida kompyuter lingvistikasi fani yuzaga keldi. Fanning paydo bo'lishi obyektiv sharoitlarda yuzaga chiqadi. Kompyuter lingvistikasining yuzaga kelishiga amerikalik tilshunos olim Noam Chomskiy katta asos solgan. U o'zining "Sintaktik strukturalar" nomli tadqiqotida transformatsion grammatika g'oyasini o'rtaga tashlaydi. Bunga ko'ra muayyan bir gap ma'nosi saqlangan holda shaklan o'zgartirilib, turli xil jumlar qurish mumkin. Bunday gaplar transformaga gap deyiladi. *Kompyuterda matn bilan ishlash jarayonida transformaga g'oyasi juda muhim o'rin tutadi. Kompyuter lingvistikasi mumtoz tilshunoslikning an'alariga tayanib ish ko'radi. Uni amaliy jihatdan boyitadi. Ba'zi hollarda mumtoz tilshunoslikni inkor etadi. (ko'p ma'nolilik, omonim so'zlarni inkor qiladi) Mumtoz tilshunoslik tabiiy til qonuniyatlariga asosida ishlaydi. Kompyuter tilshunosligi va sun'iy til qonuniyatlariga bo'y sunadi. Sun'iy til programmalash tili - BASIC, PASCAL, C++.* *Lingvist va dasturchilar tomonidan kompyuter tili uchun tushunarli qilib yaratilgan til.*

1897-yil 1-bo'lib sun'iy til yaratilgan. Bu kompyuter uchun emas, butun dunyo va xalqlarni birlashtirish uchun xizmat qiladi. Sun'iy til tushunchasi tilshunoslik fanida ham bor bo'lib, u butun dunyo millatlari yagona tilda gaplashishini maqsad qilib insonlar tomonidan yaratilgan til tushuniladi. 1897-yili vrach Zamengov tomonidan Esperanto tili yaratilgan. Esperanto tili ham sun'iy til bo'lib, bu tilni butun dunyo olimlari o'rganishgan va ular o'rtasida anjumanlar bo'lib o'tganda shu tilda so'zlashishgan. Kompyuter lingvistikasi fani bo'yicha oxirgi tadqiqotlar quyidagilardir.

Sun'iy intellekt yaratish g'oyasi.

Gipertekst (katta matn) bo'yicha tadqiqotlar.

Informatsion (axborot) qidiruv bo'yicha tadqiqotlar.

Tezaurus.

Sun'iy intellekt g'oyasi kompyuter texnologiyasi rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, u XX asrning 70-yillarida vujudga keldi. Bunda sun'iy intellekt quyidagi talablarga javob berishi lozim bo'ladi.

U inson bilan muloqotda kirisha olsin

Tashqi ta'sirlarga o'z reaksiyasini bildira olsin. (qo'rqish, hayajonlanish, emotsiyaga berilish kabi)

Qisqa vaqt birligining ichida ko'p operatsiyalarni bajara olsin. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida 1-talabga qisman erishildi. Buni AQSHda so'nggi yillarda yaratilgan biokompyuterlarni misol qilib keltirish mumkin. Bu sun'iy intellekt g'oyasining 1-mevasi hisoblanadi. HYPER TEXT so'zidan olingan bo'lib, matn ustiga matn degan ma'noni bildiradi. Gipertext g'oyasi internet tizimi bilan bevosita bog'liq bo'lib bu internetda matnlar bilan ishlashni ta'minlovchi va USER ga qulaylik yaratish uchun o'ylab topilgan. Internet olami virtual olam sanalgani uchun biz undagi birinchi olamdan ikkinchi olamga hech qanday to'siqlarsiz o'ta olamiz. Mana shu virtuallikni bizga ta'minlab beruvchi tizim GIPERTEXT g'oyasidir. Internet saytlarini manzilini ko'rsatishda HTTP dan foydalanamiz. (Hyper text transfer protocol) Giper matnni o'tkazish yo'lagi.

3. Informatsion qidiruv tizimlari g'oyasi XXasrning 70-80-yillarida rivojlandi. Bunda ma'lumotlarni qisqa vaqt birligi ichida qidirib topish, kerakli hujjatlarni ma'lumotlar bazasidan topishni optimallashtirish tizimi nazarda tutiladi.

4. Tezaurus lug'atlar kompyuterga o'rnatiladigan lug'at turi bo'lib bu lug'at boshqa lug'atlardan farqli ravishda tildagi eskirgan so'zlar, tarixiy so'zlar, yangi paydo bo'lgan so'zlar, faol so'zlar, nofaol so'zlar bir so'z bilan aytganda leksikom so'zlarga kiritiladi. Tezaurus so'zi lotincha so'z bo'lib xazina degan ma'noni anglatadi.

Tayanch tushunchalar

Model, mulyagʻ, andoza, qolip, tabiiy modellar, matematik modellar, mantiqiy-matematik modellar, Lingvistik fakti, lingvistik birliklar, deduktivlik, mantiqiy xulosa chiqarish, xususiylikdan umumiylikka tamoyili, tafakkur eksperimenti, model - ideallashtirilgan obyekt, inson nutqiy faoliyati moderllari, lingvistik tadqiqot modellari, metamodellar, struktur va formal belgilar, aksiomatik nazariya, postulat, aksioma, teorema, sunʻiy intellekt, gipertekst, informatsion (axborot) qidiruv, tezaurus lugʻatlar.

2-ilova

<i>Munozara qatnashchilariga eslatma</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Munozara munosabatlar yigʻindisi emas, balki muammo yechimi uslubiyatidan iborat. 2. Koʻp gapirmasdan boshqalarning soʻzlashiga imkon ber. 3. Maqsadga erishish yoʻlida hissiyotlarinni jilovlab, batafsil oʻylagan holda soʻzla. 4. Raqiblarining vaziyatini oʻrganib, ularga hurmat bilan murojaat qil. 5. Raqiblarning tomonidan aytilgan fikrlarga tanqidiy va istehzoli yondash. 6. Munozara predmeti boʻyicha chetga chiqmagan holda toʻgʻri yondashib gapir.
Muammoli seminarning boshqaruv dastqlari
<p>Boshlovchi barcha vazifalarni oʻziga oladi – munozara bosqichlarini boshqarish, javoblarning asoslanishi va toʻgʻriligini tasdiqlash, qoʻllangan termin va tushunchalarning aniqlash, munosabatlarni toʻgʻri qoʻllash va boshqalar. Taqdimotlarning taqsimotini toʻgʻri boshqarish.</p> <p>Taqrizchi – tomonlarning maʼroʻzalarini yoʻnalishlar boʻyicha belgilash va toʻliq harakterda baholash: dolzarbligi, ilmiy jihati, mantiqiyliigi va masalalarning aniq qoʻyilganligi, xulosalarning aniq koʻrsatilishi.</p> <p>Raqib – qabul qilingan tadqiqot oʻrtasida raqobatchilik jarayonini shakllantiradi. U faqatgina maʼroʻzachining asosiy holatini tanqid qilish emas, shu bilan birgalikda, uning aytgan fikrlaridan zaif yoki xato tomonlarini topish hamda oʻzining hal qiluvchi fikrlarini taklif qilishi ham mumkin.</p> <p>Ekspert – barcha munozaralarning, jumladan, munozara qatnashchilari tomonidan aytilgan fikrlarning, qilingan xulosalarning, taklif va gipotezalarning maxsuldorligini baholaydi.</p>
Munozara reglamentini oʻtkazish tartibi
<ol style="list-style-type: none"> 1. Boshlovchi maʼruza mavzusi va maʼruzachilarning taqdimotlarini eʼlon qiladi. 2. Maʼruza 5 minut davom etadi. 3. Taqrizchi – 2 minut. 4. Raqib – maʼruza mavzusi boʻyicha fikrlarini 1-3 minut taqdim etadi. 5. Jamoaviy muhokama – 5-10 minut.

3-ilova.

Muhokama va xulosalar chiqarish uchun savol va topshiriqlar

<p>Matematik lingvistika fanining amaliy ahamiyati nimadan iborat?</p> <p>Tilshunoslik va matematika orasida qanday bogʻliqlik bor?</p> <p>Matematik lingvistikaning mantiq bilan aloqadorligini qanday izohlaysiz?</p> <p>Tilda aniqlikka erishish uchun nimalar qilish lozim deb oʻylaysiz?</p> <p>Mantiqiy mulohaza deganda nimani tushunasiz?</p> <p>Konyunkniv, dizyunktiv, implikativ hukmlarga oʻzbek tilidan misollar keltiring?</p> <p>Matematik mantiq fanini kimlar (qaysi olimlar) rivojlantirgan?</p>
--

4-ilova

Baholash koʻrsatkichlari va mezonlari

Baholash koʻrsatkichlari va mezonlari (ballarda)	Munozara ishtirokchilari			
	1	2	3	4
<i>Maʼruzaning mazmuni (2,5):</i>				
- mavzuga mos kelishi (1,5);				
- mantiqiylik, aniqlik (0,5);				
- xulosalarni qisqaligi (0,5);				
Informatsion texnologiyalardan foydalanganligi (koʻrgazmalilik) – (0,9).				
Reglament (0,6)				
Jami (4,0)				
<i>Maʼruzaning tavsifi (3,0)</i>				
- maʼruzaning kuchli tomonlari aniqlash (1,2)				
- maʼruzaning zaif tomonlari aniqlash (1,2)				

Reglament (0,6)				
Jami (3,0)				
<i>Savollar:</i>				
- har biri uchun (0,3)				
Qo`shimcha				
- har biri uchun (0,3)				
- mohiyati bo'yicha (0,3)				
Jami (3,0)				

5-ilova

Mustaqil ish uchun vazifa

«Matematik lingvistika» mavzusini yoriuvchi slaydlar tayyorlash.

Mavzu: Tilshunoslikning matematika bilan munosabati

Tosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (5 min.)	1.1. O`quv mashg`ulotining mavzusi maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o`tkazish rejasini aytadi. 1.2. Mashg`ulot munozara tarzida o`tishini ma'lum qiladi.	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar va yozib oladilar.
2 – bosqich. Asosiy (45 min.)	2.1. Mavzu bo`yicha asosiy tushunchalarga tarif berishni taklif qiladi va shu asosida blits-surov o`tkazadi. 2.2. Ish guruhlarida /juftliklarda o`quv vazifani bajarilgandan so`ng “Davra suhbatı” sifatida davom ettirilishini e`lon qiladi. “Davra suhbatı” qoidalari bilan tanishtiradi (1-ilova). Guruhlarda ishlash qoidalarini eslatadi.	2.1. Iqtisodiy tushunchalarga tarif beradilar. 2.2. Tinglaydilar, savollar beradilar.
3-bosqich. Guruhlarda juftliklarda ishlash (20 min.)	3.1. Talabalarni guruhlarga/ juftliklarga ajratadi. Davra suhbatida muhokama qilish uchun savollar va vazifalarni tarqatma va guruhlar/juftliklarga taqsimlaydi (2-ilova). Vazifani bajarishda qo`shimcha materiallardan foydalanish mumkin emasligini tushuntiradi. Natijalarni baholash varaqlarini tarqatadi. 3.2. Guruhlarda ish boshlaganligini e`lon qiladi, maslahatlar beradi.	3.1. O`quv vazifasi, yo`riqnoma va natijalar kartochkasi bilan tanishadilar; 3.2. Vazifani bajaradilar, taqdimot varaqlarini rasmiylashtiradilar.
4-bosqich. Yakuniy (5 min.)	4.1. Ishga yakun yasaydi, umuiy xuloslar qiladi, talabalarni baholaydi. 4.2. Mustaqil ish uchun vazifa beradi.	4.1. Tinglaydilar, vazifani yozib oladilar.

1-ilova

Guruh bilan ishlash qoidalari
<p><i>Har bir guruh a`zosi:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- o`z sheriklarining fikrlarini hurmat qilishlari lozim; - berilgan topshiriqlar bo`yicha faol, hamkorlikda va mas`uliyat bilan ishlashlari lozim; - o`zlariga yordam kerak bo`lganda surashlari mumkin; - yordam suraganlarga ko`mak berishlari lozim;</li> <li>- guruhni baholash jarayonida ishtirok etishlari lozim;</li> <li>- “Biz bir kemadamiz, birga cho`kamiz yoki birga qutilamiz” qoidasini yaxshi bilishlari lozim.

2-ilova

Guruhlar uchun vazifalar
<p><i>1. Guruh.</i></p> <p>1. Tilda aniqlikka erishish uchun nimalar qilish lozim deb o`ylaysiz?.</p> <p><i>2. Guruh.</i></p> <p>1. Keltirib chiqarish qoidalari deganda nimani tushunasiz.</p> <p><i>3. Guruh.</i></p> <p>1. Tilshunoslikning qaysi jabhalarini modellashtirib bo`lmaydi va nega?</p>

Baholash ko`rsatkichlari (ballda)

Guruh	Mavzuning yechimi	Tushuntirish (aniqlik, mantiq)	Guruh faolligi (qo`shimchalar, savollar)	Jami ballar	Baho
	(1,2)	(1,2)	(0,6)	(3,0)	
1					
2					
3					
4					

“Insert usuli”

Insert - samarali o`qish va fikrlash uchun belgilashning interfaol tizimi hisoblanib, mustaqil o`qib-o`rganishda yordam beradi. Bunda ma`ruza mavzulari, kitob va boshqa materiallar oldindan talabaga vazifa qilib beriladi. Uni o`qib chiqib, «V; +; -; ?» belgilari orqali o`z fikrini ifodalaydi.

Matni belgilash tizimi

(v) - men bilgan narsani tasdiqlaydi.

(+) – yangi ma`lumot.

(-) – men bilgan narsaga zid.

(?) – meni o`ylantirdi. Bu borada menga qo`shimcha ma`lumot zarur.

Insert jadvali

Tushunchalar	V	+	-	?
Matn tahriri.				
Avtomatik tarjima.				
Til o`qitishni avtomatlashtirish				
Elektron lug`atlar tuzish				
Tezaurus lug`atlar tuzish				
Kompyuter leksikografiyasi				
Ma`lumotlar ombori				
O`quv kompyuter lug`atlari				
Til o`rgatuvchi o`quv dasturlari				
Hissiy bilim				
Idrokiy bilim (nazariy bilim)				
Semiotika				
Axborot nazariyasi				
Klassik lingvistika				

Mavzu: Tilshunoslikda matematik metodlardan foydalanish

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (5 min.)	1.1. O`quv mashg`ulotining mavzusi maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o`tkazish rejasini aytadi. 1.2. Mashg`ulot munozara tarzida o`tishini ma`lum qiladi.	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar va yozib oladilar.
2-bosqich. Asosiy (45 min.)	2.1. Mavzu bo`yicha asosiy tushunchalarga tarif berishni taklif qiladi va shu asosida blits-surov o`tkazadi. 2.2. Ish guruhlarida /juftliklarda o`quv vazifani bajarilgandan so`ng "Davra suhbat" sifatida davom ettirilishini e`lon qiladi. "Davra suhbat" qoidalarini bilan tanishtiradi (1-ilova). Guruhlarda ishlash qoidalarini eslatadi.	2.1. Iqtisodiy tushunchalarga tarif beradilar. 2.2. Tinglaydilar, savollar beradilar.
3-bosqich. Guruhlarda juftliklarda ishlash (20 min.)	3.1. Talabalarni gurhlarga/ juftliklarga ajratadi. Davra suhbatida muhokama qilish uchun savollar va vazifalarni tarqatma va guruhlar/juftliklarga taqsimlaydi (2-ilova). Vazifani bajarishda qo`shimcha materiallardan foydalanish mumkin emasligini tushuntiradi. Natijalarni baholash varaqlarini tarqatadi. 3.2. Guruhlarda ish boshlaganligini e`lon qiladi, maslahatlar beradi.	3.1. O`quv vazifasi, yo`riqnoma va natijalar kartochkasi bilan tanishadilar; 3.2. Vazifani bajaradilar, taqdimot varaqlarini rasmiylashtiradilar.
4-bosqich. Yakuniy (5 min.)	4.1. Ishga yakun yasaydi, umuiy xuloslar qiladi, talabalarni baholaydi. 4.2. Mustaqil ish uchun vazifa beradi.	4.1. Tinglaydilar, vazifani yozib oladilar.

1-ilova

<i>Guruh bilan ishlash qoidalarini</i>
<i>Har bir guruh a`zosi:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - o`z sheriklarining fikrlarini hurmat qilishlari lozim;</li> <li>- berilgan topshiriqlar bo`yicha faol, hamkorlikda va mas`uliyat bilan ishlashlari lozim;</li> <li>- o`zlariga yordam kerak bo`lganda so`rashlari mumkin; - yordam so`raganlarga ko`mak berishlari lozim; - guruhni baholash jarayonida ishtirok etishlari lozim; - "Biz bir kemadamiz, birga cho`kamiz yoki birga qutilamiz" qoidasini yaxshi bilishlari lozim.

2-ilova

<i>Guruhlar uchun vazifalar</i>
<p>1. Guruh. 1. Lingvistik belgining erkinligi haqida ma`lumot bering.</p> <p><b>2. Guruh.</b> 1. Tilning belgilar sistemasi ekanligi haqida ma`lumot bering.</p> <p>3. Guruh. 1. Semantiqada belgilarning necha turi farqlanadi? Ularni tushuntirib bering.</p>

Baholash ko`rsatkichlari (ballda)

<i>Guruh</i>	<i>Mavzuning yechimi</i>	<i>Tushuntirish (aniqlik, mantiq)</i>	<i>Guruh faolligi (qo`shimchalar, savollar)</i>	<i>Jami ballar</i>	<i>Baho</i>
	(1,2)	(1,2)	(0,6)	(3,0)	
1					
2					
3					

4					
---	--	--	--	--	--

3-ilova

“Insert usuli”

Insert - samarali o`qish va fikrlash uchun belgilashning interfaol tizimi hisoblanib, mustaqil o`qib-o`rganishda yordam beradi. Bunda ma`ruza mavzulari, kitob va boshqa materiallar oldindan talabaga vazifa qilib beriladi. Uni o`qib chiqib, «V; +; -; ?» belgilari orqali o`z fikrini ifodalaydi.

Matnni belgilash tizimi

(v) - men bilgan narsani tasdiqlaydi.

(+) – yangi ma`lumot.

(-) – men bilgan narsaga zid.

(?) – meni o`ylantirdi. Bu borada menga qo`shimcha ma`lumot zarur.

Insert jadvali

Tushunchalar	V	+	-	?
Sistema				
Belgilar sistemasi				
Lisoniy birlik				
Mukammal belgi				
Yarim belgi				
Kommunikativ belgi				
Semiotika				
Lingvistik belgilar.				
Lingvistik belgi tuzilishi.				
Izoglossalar				
Areal jamoalar				
Lingvistik geografiya				
Dialektologik atlaslar				
"Til landshafti"				
Dialektal chegaralar				
Tilshunoslikning tabiiy fanlarga ta'siri				

Mavzu: Tilshunoslik va kibernetika. Tilshunoslik va geografiya

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (5 min.)	1.1. O`quv mashg`ulotining mavzusi maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o`tkazish rejasini aytadi. 1.2. Mashg`ulot munozara tarzida o`tishini ma`lum qiladi.	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar va yozib oladilar.
2-bosqich. Asosiy (45 min.)	2.1. Mavzu bo`yicha asosiy tushunchalarga tarif berishni taklif qiladi va shu asosida blits-surov o`tkazadi. 2.2. Ish guruhlarida /juftliklarda o`quv vazifani bajarilgandan so`ng “Davra suhbatı” sifatida davom ettirilishini e`lon qiladi. “Davra suhbatı” qoidaları bilan tanishtiradi (1-ilova). Guruhlarda ishlash qoidalarini eslatadi.	2.1. Iqtisodiy tushunchalarga tarif beradilar. 2.2. Tinglaydilar, savollar beradilar.
3-bosqich. Guruhlarda juftliklarda ishlash (20 min.)	3.1. Talabalarnı guruhlarga/ juftliklarga ajratadi. Davra suhbatida muhokama qilish uchun savollar va vazifalarnı tarqatma va guruhlar/juftliklarga taqsimlaydi (2-ilova). Vazifani bajarishda qo`shimcha materiallardan foydalanish mumkin emasligini tushuntiradi. Natijalarnı baholash varaqlarini tarqatadi. 3.2. Guruhlarda ish boshlaganligini e`lon qiladi, maslahatlar beradi.	3.1. O`quv vazifasi, yo`riqnoma va natijalar kartochkasi bilan tanishadilar; 3.2. Vazifani bajaradilar, taqdimot varaqlarini rasmiylashtiradilar.

4-bosqich. Yakuniy (5 min.)	4.1. Ishga yakun yasaydi, umuiy xuloslar qiladi, talabalarni baholaydi. 4.2. Mustaqil ish uchun vazifa beradi.	4.1. Tinglaydilar, vazifani yozib oladilar.
-----------------------------------	---	---

Mavzu: Tilshunoslik va semiotika

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (5 min.)	1.1. O`quv mashg`ulotining mavzusi maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o`tkazish rejasini aytadi. 1.2. Mashg`ulot munozara tarzida o`tishini ma'lum qiladi.	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar va yozib oladilar.
2-bosqich. Asosiy (45 min.)	2.1. Mavzu bo`yicha asosiy tushunchalarga tarif berishni taklif qiladi va shu asosida blits-surov o`tkazadi. 2.2. Ish guruhlarida /juftliklarda o`quv vazifani bajarilgandan so`ng "Davra suhbat" sifatida davom ettirilishini e`lon qiladi. "Davra suhbat" qoidalari bilan tanishtiradi (1-ilova). Guruhlarda ishlash qoidalarini eslatadi.	2.1. Iqtisodiy tushunchalarga tarif beradilar. 2.2. Tinglaydilar, savollar beradilar.
3-bosqich. Guruhlarda juftliklarda ishlash (20 min.)	3.1. Talabalarni gurhlarga/ juftliklarga ajratadi. Davra suhbatida muhokama qilish uchun savollar va vazifalarni tarqatma va guruhlar/juftliklarga taqsimlaydi (2-ilova). Vazifani bajarishda qo`shimcha materiallardan foydalanish mumkin emasligini tushuntiradi. Natijalarni baholash varaqlarini tarqatadi. 3.2. Guruhlarda ish boshlaganligini e`lon qiladi, maslahatlar beradi.	3.1. O`quv vazifasi, yo`riqnoma va natijalar kartochkasi bilan tanishadilar; 3.2. Vazifani bajaradilar, taqdimot varaqlarini rasmiylashtiradilar.
4-bosqich. Yakuniy (5 min.)	4.1. Ishga yakun yasaydi, umuiy xuloslar qiladi, talabalarni baholaydi. 4.2. Mustaqil ish uchun vazifa beradi.	4.1. Tinglaydilar, vazifani yozib oladilar.